

VOLTAIRE

CAHİL FİLOZOF

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: BERNA GÜKEN

Genel Yayın: 4980

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VOLTAIRE
CAHİL FİLOZOF

ÖZGÜN ADI
LE PHILOSOPHE IGNORANT

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
BERNA GÜNEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2019
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
DENİZ RESUL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM, KASIM 2020, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-155-5 (CİLTİ)
ISBN 978-625-405-154-8 (KARTON KAPAKLI)

BASKI-CİLT
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel: (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91 Faks: (0212) 480 09 14
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

VOLTAIRE

CAHİL FİLOZOF

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
BERNA GÜKEN

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Şüpheler Listesi

- I. Sen kimsin?
- II. Güçsüzlüğümüze dair
- III. İnsan nasıl düşünebiliyor?
- IV. Bütün bunları bilmek ne işe yarar?
- V. Doğuştan düşünce diye bir şey var mıdır?
- VI. Hayvanlara, yani konuşma yetisine kesin olarak sahip olmayan hayvanlara dair
- VII. Tecrübeye dair
- VIII. Hakkında hiçbir şey bilmediğimiz töze dair
- IX. Beşerî idrakin dar sınırlarına dair
- X. Yapılması imkânsız keşiflere dair
- XI. Hiçbir şeyi sonuna kadar bilememenin verdiği ümitsizliğe dair
- XII. Daha üstün zekâlar mevcut mudur?
- XIII. İnsan özgür müdür?
- XIV. Her şey ebedî midir?
- XV. Dünyaya hükmeden zekâ
- XVI. Sonsuzluğa dair
- XVII. Bütün bunların anlaşılmazlığı
- XVIII. Daha anlaşılabilir olmayan sonsuzluğa dair
- XIX. İnsanın tam bağımlılığı

- XX. Sonsuzluğa dair bir kelim daha
XXI. İnsanın bağımlılığına dair bir kelim daha
XXII. Başka zeki canlıların var olup olmadığına dair yeni şüpheler
XXIII. Tek bir yüce zanaatkâr
XXIV. Spinoza ve Bayle'in haklarının teslimi
XXV. Pek çok endişeye dair
XXVI. Olası dünyaların ahmaklıklarla ve acılarla dolu en iyisine dair
XXVII. Monadlara dair
XXVIII. Plastik biçimlere dair
XXIX. Locke üzerine
XXX. Bilinen kadarı
XXXI. Bir ahlak var mıdır?
XXXII. Haklı, haksız diye bir şey var mıdır?
XXXIII. Evrensel tasdik hakikate dair bir kanıt mıdır?
XXXIV. Bütün hürmetime rağmen Locke aleyhine
XXXV. Yine Locke aleyhine
XXXVI. Doğa her zaman aynı mıdır?
XXXVII. Hobbes üzerine
XXXVIII. Hobbes'a rağmen evrensel ahlak
XXXIX. Hobbes'la aralarında dağlar kadar fark olsa da Zerdüşt üzerine
XL. Brahmanlara dair
XLI. Bizim Konfüçyüs dediğimiz Kong Fuzi üzerine
XLII. Pythagoras üzerine
XLIII. Zaleucus üzerine, faydalanılması gereken bir başlık
XLIV. Sanılandan daha saygıdeğer olan Epikuros'a dair
XLV. Stoacılara dair
XLVI. Felsefe bir erdem midir?
XLVII. Aisopos üzerine
XLVIII. Barış felsefeden mi doğacaktır?

- XLIX. Soru: Filozoflara zulmedilmeli midir?
L. Zulüm kuduza benzer bir hastalık değil midir?
LI. Bütün bunların faydası ne olabilir?
LII. Başka cahillikler
LIII. Daha büyük cahillik
LIV. Gülünç cahillik
LV. Cehaletten beteri
LVI. Aklın başlangıcı

I. İlk şüphe¹

Sen kimsin? Nereden geliyorsun? Ne yapıyorsun? Ne olacaksın? Bu; evrendeki bütün canlılara sorulması gereken, fakat hiçbirinin cevap vermediği bir soru. Bitkilere hangi meziyetin onlara boy attırdığını, aynı toprağın nasıl bu kadar çeşitli ürün verebildiğini soruyorum. Oysa bu duyarsız ve dilsiz canlılar, her ne kadar ilahi bir yetiyle donatılmış da olsalar, beni kendi cehaletimle ve beyhude varsayımlarımla baş başa bırakıyorlar.

Hepsi de hareket edebilen ve iletişim kurabilen, benimle aynı duyulara, her türden tutkunun yanı sıra belli ölçüde düşünceye ve hafızaya da sahip bütün o farklı hayvan sürülerine sorular soruyorum.² Oysa onlar ne olduklarını, niçin var olduklarını ve ne olacaklarını benim kadar bile bilmiyorlar.

Gezegenlerin, uzayı dolduran sayısız güneşin hissedebilen ve düşünebilen canlılarla dolu olduğundan şüpheleniyorum, hatta buna inanmak için haklı sebeplerim var. Fakat sonsuz bir bariyer bizi birbirimizden ayırıyor ve başka dünyalarda yaşamakta olan hiç kimse bizimle iletişim kurmadı.³

---

1 Metnin içerisindeki başlıklar ile içindekiler kısmındaki başlıklar arasındaki farklılıklar 1766'da çıkan ilk baskıya ve daha sonraki baskılara uygun olarak korunmuştur. (ç.n.)

2 Voltaire burada hayvanların birer makine olduğunu ve ruha sahip olmadıklarını iddia eden Descartes'a karşı çıkmaktadır. (ç.n.)

3 Fransız yazarlar Cyrano de Bergerac (1619-1655) ve Bernard Le Bovier de Fontenelle'in (1657-1757) eserleri başka gezegenlerde hayat olabileceği fikrini popüler hale getirmiştir. Nitekim Voltaire *Micromégas* (1752) başlıklı kısa hikâyesini bu akımdan esinlenerek kaleme almıştır. (ç.n.)

Spectacle de la nature'de⁴ Saygıdeğer Başrahip, Saygıdeğer Şövalye'ye⁵ yıldızların yeryüzü için, yeryüzü ile hayvanların ise insanoğlu için yaratılmış olduğunu söylüyor. Fakat minik yerküremiz diğer gezegenlerle birlikte Güneş'in etrafında döndüğüne; yıldızların düzenli ve orantılı hareketleri insanlar olmadan da sonsuza dek sürüp gidebileceğine; ufak gezegenimizde benzerlerimden çok daha fazla hayvan olduğuna göre, bana kalırsa Saygıdeğer Başrahip her şeyin kendisi için yaratıldığını söyleyerek böbürleniyor ve haddinden fazla izzetinefis sergiliyor. Ben insanoğlunun, savunmasızken daima hayvanlara yem olduğunu, öldükten sonra da yine hepsine yem olduğunu gördüm. Bu yüzden Saygıdeğer Başrahip ile Saygıdeğer Şövalye'nin doğanın kralları olmalarını anlamakta güçlük çekiyorum. Kral olmak şöyle dursun, sonsuzluğun ortasında tek bir noktaya sıkışmış, etrafımı saran her şeyin kölesi olan ben, işe kendi kendimi aramakla başlıyorum.

II. Güçsüzlüğümüz

Ben güçsüz bir hayvanım; doğarken ne güce, ne bilgiye ne de içgüdüye sahibim; bütün dört ayaklıların aksine daha annemin memesine kadar sürünmekten bile âcizim. Ancak biraz güç kazandığımda, organlarım gelişmeye başladığında biraz düşünebilir hale geliyorum. İçimdeki bu güç, artık daha fazla gelişemeyip her gün azalacağı ana kadar artmaya devam ediyor. Düşünce üretme yetisi de aynı şekilde vadesi dolana kadar gelişiyor ve daha sonrasında farkına varmadan kademe kademe sönüp yok oluyor.⁶

4 Abbé Pluche olarak tanınan Noël-Antoine Pluche'un 1732-1750 tarihleri arasında dokuz cilt olarak yayımlanan ve insanı tabiatın merkezine koyan doğa bilimiyle ilgili bu eseri zamanında gerçek bir çoksatan olmuştur. (ç.n.)

5 Evrensel kütle çekim yasasını bulan ve 1705'te şövalye unvanı verilen Isaac Newton. (ç.n.)

6 Voltaire burada düşüncelerimizin duyulardan geldiğini ve duyularla birlikte gelişip azaldığını savunan Locke'un yolundan giderek Descartes'ın doğuştan düşünce teorisine karşı çıkmaktadır. (ç.n.)

Uzuvlarımın gücünü önceden belirlenmiş sınırlara ulaşana kadar anbean artıran bu mekanizma nedir? Bunu bilmiyorum. Bütün ömürlerini bu nedeni aramakla geçirmiş olanlar da benden daha fazlasını bilmiyor.

Peki beynime birtakım imgeler sokan, bunları hafızamda muhafaza eden diğer güç nedir? Bunu öğrenmek için para alanlar boşuna araştırıp durmuştur. Birincil prensipler konusunda hepimiz, beşikteyken ne kadar cahil idiysek şimdi de o kadar cahiliz.

III. Nasıl düşünebiliyorum?

İki bin yıldan bu yana yazılıp çizilmiş kitaplar bana herhangi bir şey öğretti mi? Kimi zaman nasıl düşünebildiğimizi bilme hevesine kapılırız. Oysa yiyecekleri nasıl sindirdiğimizi, nasıl yürüdüğümüzü öğrenme arzusunu nadiren duyarız. Ben aklıma sorular sordum; ona, ne olduğunu sordum. Bu soru hep kafasını karıştırdı.

Yediklerimi sindirmemi, yürümemi sağlayan zembereklerin düşünce üretmemi sağlayanlarla aynı olup olmadığını aklıma bakarak keşfetmeye çalıştım. Bu düşüncelerin bedenim açlıktan kıvrandığında nasıl ve niçin uçup gittiğini, yemek yediğimde ise nasıl yeniden doğduğunu asla anlayamadım.

Düşünceler ile düşünmemi sağlayan yiyecekler arasında öyle büyük bir farklılık gördüm ki, içimde akıl yürüten bir töz ile yiyecekleri sindiren başka bir töz olduğuna inandım. Yine de kendi kendime sürekli iki ayrı töz olduğumuzu kanıtlamaya çalışırken, aslında tek olduğumu somut olarak hissettim ve bu çelişki bana daima sonsuz bir acı verdi.⁷

Ortak anamız olan toprağı büyük bir maharetle işleyen benzerlerimden birkaçına kendilerini iki ayrı töz gibi

---

7 Voltaire burada insanın iki apayrı töz olan ruh ile beden birleşiminden oluştuğunu öne süren Descartes'a gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

hissedip hissetmediklerini, felsefeleri sayesinde içlerinde ölümsüz, fakat hiçlikten oluşmuş, uzamsız var olan, sınırlara dokunmadan etki eden ve ana rahmine düşmelerinden tam altı hafta sonra gönderilen bir töz barındırdıklarını keşfedip keşfetmediklerini sordum.⁸ Onlarla dalga geçtiğimi sanıp hiçbir cevap vermeden tarlalarını sürmeye devam ettiler.

IV. Bilmem şart mı?

İnanılmaz sayıda çok insanın beni kıvrandıran güçlükler konusunda en ufak bir fikri olmadığını ve okullarda genel olarak varlık, madde, tin, vs. üzerine anlatılanlardan şüphe duymadığını; hatta çoğu zaman benim bunları bilmek istememle alay ettiğini görünce, bunları bilmemiz acaba gerekli olmayabilir mi diye kuşkuya kapıldım. Doğanın her canlıya kendisine gereken kadarını verdiğini düşündüm ve ulaşamayacağım şeylerin bizi ilgilendirmedigine inandım. Fakat bu ümitsizliğe rağmen öğrenme arzumdan vazgeçemedim ve şaşkın merakım daima tatminsiz kaldı.

V. Aristoteles, Descartes ve Gassendi

Aristoteles söze bilgeliğin kaynağının şüphe olduğunu söyleyerek başlar; Descartes bu düşünceyi daha da ileri götürür. Böylece her ikisi de bana söylediklerinin tek kelimesine bile inanmamayı öğretmiştir. Bilhassa aynı Descartes, şüphe eder gibi yaptıktan sonra, hiçbir şekilde anlamadığı şeylerden öylesine kesin bir dille bahseder; fizik konusun-

---

8 Ruhun bedenden ayrı düşünen, fakat bedeni ona dokunmadan etkileyen bir töz olduğunu öne süren Descartes ile ruhun, ana rahmindeki embriyoyla altı hafta sonunda birleştiğini savunan Thomas Aquinas'a alaycı ve abartılı bir gönderme. (ç.n.)

da feci şekilde yanıliyorken bile olgularını o denli emin bir tavırla aktarır; öyle hayalî bir dünya kurar; burgaçlarıyla ve üç elementiyle⁹ öyle olağanüstü derecede gülünçleşir ki, kendisi cisimler hakkında beni bu denli yanılttıktan sonra, onun ruh üzerine söylediği her şeyden kuşku duymam gerekir.

Descartes metafizik düşüncelerle doğduğumuza inanır veya inanır gibi yapar. Ben de Homeros'un zihninde *İlyada* ile doğduğunu iddia etmek isterdim. Homeros'un ileride kâh güzel, kâh tutarsız, kâh abartılı şairane fikirler edindikten sonra nihayet *İlyada*'yı kaleme alacak şekilde oluşturulmuş bir beyinle doğduğu doğrudur. Bizler doğarken içimizde daha ileride gelişecek her şeyin tohumunu da taşıyoruz. Fakat nasıl ki Raffaello ve Michelangelo fırçalarıyla ve renkleriyle doğmadılarsa, bizler de fikirlerle doğmadık.

Descartes olmadık hayallerinin dağınık parçalarını birbirine uydurmak için insanın daima düşündüğünü varsayar. Ben de kuşların durmadan uçtuğunu, köpeklerin durmadan koştuğunu hayal etmek isterdim. Ne de olsa kuşlar uçma, köpeklerse koşma yetisine sahiptir.

İnsanın bunun tam tersine kani olması için kendi tecrübesi ile insanlığın tecrübelerine şöyle bir göz atması yeterlidir. Kimse bütün hayatı boyunca, gece gündüz hiç durmadan, ta anne karnında ceninken başlayıp nihai hastalığına kadar düşündüğüne inanacak kadar deli değildir. Bu masalı savunmaya kalkanların çözümü insanın daima düşündüğü, fakat bunun farkına varmadığı yönündedir.¹⁰ Bu farkına varmadan yiyoruz, içiyoruz, ata biniyoruz demekle aynı şeydir. Madem düşüncelere sahip olduğunuzun farkında değilsiniz, nasıl bunlara sahip olduğunuzu iddia edebiliyorsunuz?

9 Descartes'a göre cisimler üç ana elementten –ateş, hava, toprak– meydana gelir. Kartezyen teoriyi reddeden Voltaire, Newton'ın evrensel kütle çekim yasasını savunur. (ç.n.)

10 Nitekim Fransız filozof Nicolas Malebranche (1638-1715) Kartezyen tezi bu şekilde savunur. (ç.n.)

Gassendi¹¹ bu zırva sistemle gerektiği şekilde alay etmiştir. Peki sonuç ne oldu dersiniz? Gassendi de Descartes da ateist ilan edildiler.¹²

VI. Hayvanlar

İnsanların düşüncelere, algılara, kavramlara sürekli sahip olduğu varsayımı doğal olarak hayvanların da bunlara sürekli sahip olduğu sonucunu doğurmaktadır; zira bir av köpeğinin itaat ettiği sahibine ve ona getirdiği ava dair bir fikri olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Köpeğin hafızaya sahip olduğu ve birkaç fikri birleştirebildiği aşikârdır. Öyleyse, şayet insanın düşüncesi ruhunun özü ise köpeğin düşüncesi de onun ruhunun özüdür ve şayet insan daima düşünceye sahip ise hayvanların da daima düşünceye sahip olması gerekmektedir. Burgaçların ve oluklu maddenin mucidi¹³ bu güçlüğü aşabilmek için, hayvanların iştah hissetmeden yemek arayan, duyu organları olduğu halde asla en ufak bir hisse sahip olmayan, acı duymadan çığlık atan, neşe duymadan sevinç gösteren, beyne sahip oldukları halde azıcık bile düşünemeyen ve bu halleriyle doğanın ebedî bir çelişkisi olan salt birer makine olduklarını iddia etme cüreti göstermiştir.

Bu sistem en az diğeri kadar gülünçtür. Fakat insanlar bu sistemin zırvalığını gözler önüne sermek yerine onu dinsizlikle suçlamış; bu sistemin *Yaratılış*'ta "Tanrı'nın hayvanlarla bir anlaşma yaptığını, ısıracakları veya yiyecekleri

11 Pierre Gassendi (1592-1655), Fransız filozof, rahip, gökbilimci, matematikçi. Descartes'ın doğuştan düşünceler teorisine karşı çıkmış, insanın bütün düşüncelerinin duyularından kaynaklandığını savunmuştur. (ç.n.)

12 Gassendi atomist madde kuramı, Descartes ise sonsuz ve sınırsız dünya kavramı nedeniyle ateizmle suçlanmıştır. (ç.n.)

13 Descartes. (ç.n.)

insanların kanının hesabını onlardan soracağını”¹⁴ belirten Kutsal Kitap’a aykırı olduğunu iddia etmiştir. Bu ise açıkça hayvanların zekâya ve iyi ile kötüyü ayırt edebilme yetisine sahip olduğunu varsaymaktadır.

VII. Tecrübe

Felsefi tartışmalarımıza hiçbir zaman Kutsal Kitap’ı karıştırmayalım. Bunlar birbirinden çok farklı, birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan şeylerdir. Burada tek amaç, kendi başımıza öğrenebileceğimiz şeyleri incelemek, bu da aslında çok az şey demek. Dünya üzerinde tecrübe olmadan hiçbir şey bilemediğimizi kabul etmemek için sağduyudan yoksun olmak gerekir. Cisme, mekâna, zamana, sonsuzluğa, hatta Tanrı’ya dair birkaç zayıf ve sınırlı fikir edinmeyi ancak tecrübeyle, el yordamıyla ve uzun uzun düşünüp taşınarak başarabiliyorsak, hiç şüphesiz doğanın yaratıcısının, sonrasında sırf çok az sayıda insan bunlardan istifade edebilsin diye bütün ceninlerin beynine bu fikirleri yerleştirmesine gerek yoktur.

İlmimizin nesneleri konusunda hepimiz Longus’un aşklarını ve beyhude girişimlerini anlattığı cahil âşıklar Daphnis ile Chloe gibiyiz.¹⁵ Tecrübeleri olmadığı için arzularını ne şekilde tatmin edebileceklerini bulmaları çok zaman almıştır. Aynı şey İmparator Leopold’un ve XIV. Louis’nin oğlunun da başına gelmiş, onları da eğitmek gerekmiştir.¹⁶ Şayet düşüncelerle doğmuş olsalardı, doğanın onlardan insan türünün devamı için gerekli olan bu en temel ve yegâne düşünceyi esirgemeyeceği aşikârdır.

---

14 *Eski Ahit, Yaratılış, 9:5.* (ç.n.)

15 Longus veya Longos, MS 2. yüzyılda yaşadığı düşünülen Yunan şair ve onun kaleme aldığı *Daphnis ile Chloe* başlıklı ünlü aşk romanı. (ç.n.)

16 Aşırı dindarlığı ve iffetiyle tanınan Kutsal Roma Cermen İmparatoru I. Leopold (1640-1705); yumuşak ve durgun mizacıyla bilinen veliht prens Louis de France (1661-1711). (ç.n.)

VIII. Töz

Tecrübe olmadan hiçbir kavrama sahip olamayacağımıza göre, maddenin ne olduğunu anlamamız imkânsızdır. O tözün özelliklerine dokunuyoruz, onları görüyoruz. Fakat *altta duran* anlamına gelen *substance*¹⁷ kelimesi bile o altta duran şeyi asla bilemeyeceğimiz konusunda bizi yeterince ikaz ediyor. Görünüşüne bakarak ne keşfedersek keşfedelim, o altta duran şey hâlâ keşfedilmemiş olacak. Aynı nedenden ötürü tinin¹⁸ ne olduğunu da kendi kendimize asla öğrenemeyeceğiz. Bu, ilk anlamı *nefes*¹⁹ olan ve bize düşünce esinleyen şeyi belli belirsiz ve kabaca ifade edebilmek için kullandığımız bir sözcüktür. Fakat hayal dahi edemeyeceğimiz bir mucize eseri o tinin tözüne dair ufacık bir fikrimiz olsaydı bile bu bir ilerleme sayılmazdı; zira o tözün nasıl duygu ve düşünce edindiğini asla tahmin edemezdik. Belli bir zekâyâ sahip olduğumuzu biliyoruz. Peki ama bu zekâyı nasıl elde ediyoruz? Bu, doğanın hiçbir fâniyle paylaşmadığı sırrıdır.

IX. Dar sınırlar

Tıpkı bedenî gücümüz gibi zekâmız da çok sınırlıdır. Diğerlerinden çok daha güçlü kuvvetli insanlar vardır; düşünce konusunda da Heraklesler mevcuttur. Ancak bu üstünlük özünde pek de mühim bir şey değildir. Biri benden on kat daha fazla ağırlık kaldırır; ben üç dört basamaklı sayıları

17 Fransızca “öz”, (*felsefe*) “töz”. *Substance* kelimesi Latince *sub* (altta) ve *sto* (durmak) kelimelerinden oluşan *substantia* sözcüğünden türemiştir. (ç.n.)

18 Fransızca *esprit*. (ç.n.)

19 Nitekim Fransızcada pek çok anlama gelen *esprit* kelimesinin ilk anlamı “nefes”tir ve kökeni Latince “nefes” anlamına gelen *spiritus* sözcüğüdür. (ç.n.)

güçbela bölebilirken, bir başkası kâğıt kalem olmadan zihninden on beş basamaklı bir sayıyı böler. İşte onca göklere çıkarılan bu güç bundan ibarettir ve çabucak en uç sınırına ulaşır. Bu nedenle serili iskambil oyunlarında hiçbir insan, var gücüyle çabalayıp uzun tecrübelerle kendini yetiştirdikten sonra bile, ne kadar gayret ederse etsin, ulaşabildiği noktanın ötesine geçemez; zekâsının en uç sınırına dayanır. Hatta bunun muhakkak böyle olması şarttır. Aksi takdirde kademe kademe sonsuza kadar giderdik.

X. İmkânsız keşifler

O halde biz de içine kapatıldığımız bu dar çember içerisinde asla bilememeye yazgılı olduklarımız ile azıcık öğrenebileceklerimize bir bakalım. Hiçbir birincil mekanizmayı, hiçbir birincil prensibi kavrayamayacağımızı daha önce görmüştük.

Kolum niçin irademe itaat eder? Bu anlaşılmasız fenomene o kadar alışmışız ki, çok az insan buna dikkat eder. Bu kadar harcıâlem bir sonucun nedenini araştırmaya kalktığımızda, kendi irademiz ile uzvumuzun itaati arasında gerçek anlamda bir sonsuzluk olduğunu, yani aralarında hiçbir orantı, hiçbir mantık, hiçbir gözle görülür sebep olmadığını fark ederiz ve bu konuda sonsuza kadar düşünüp dursak da akla yatan en ufak bir sebep olasılığı bile tahayyül edemeyeceğimizi hissederiz.

XI. Haklı ümitsizlik

Bu şekilde daha ilk adımda durdurulup boşu boşuna kendi içimize kapanınca sürekli kendimizi aramaktan ve asla bulamamaktan korkmaya başlarız. Duyularımızdan hiçbiri açıklanabilir değildir.

Üçgenler yardımıyla²⁰ Dünya ile Güneş arasında aşağı yukarı otuz milyon geometrik fersahlık²¹ bir mesafe olduğunu biliyoruz. Peki ama Güneş nedir? Niçin kendi eksenini etrafında döner? Niçin belli bir yönde döner de başka yönde dönmez? Peki Satürn ve biz niçin bu yıldızın etrafında doğudan batıya doğru değil de batıdan doğuya doğru döneriz? Bu soruyu asla cevaplayamayacağımız gibi, bunun altında yatan tek bir fiziksel nedeni tahayyül etme gibi bir ihtimalimiz dahi yok. Peki neden? Bu güçlüğün düğümü nesnelerin birincil prensibinde saklı da ondan.

Doğanın engin boşluklarına etki eden ne ise, bizim içimize etki eden de odur. Gezegenlerin dizilişinde de, bir un akarı ile bir insanın oluşumunda da birincil bir prensip vardır ve bizim bu prensibe ulaşmamızın yasak olması şarttır. Zira birincil mekanizmayı öğrenebilseydik bu mekanizmanın efendileri, tanrı olurduk. Bu düşüncüyü biraz açalım ve doğru olup olmadığını görelim.

Diyelim ki duyumlarımızın, düşüncelerimizin, hareketlerimizimizin sebebini tıpkı gezegenlerin tutulma nedenini, Ay'ın ve Venüs'ün farklı evrelerini keşfettiğimiz gibi keşfettik. Bu durumda nasıl gezegenlerin evrelerini ve tutulmalarını öngörebiliyorsak, duyumlarımızı ve bu duyumlardan kaynaklanan düşüncelerimizi ve arzularımızı da aynı şekilde öngörebilirdik. Böylece içimizde yarın neler olup biteceğini önceden bildiğimizden, bu mekanizma sayesinde ne yönde, hayırlı mı yoksa uğursuz şekilde mi etkileneceğimizi bilirdik. Kabul edildiği üzere pek çok koşulda içsel hareketlerimizi yönlendiren bir iradeye sahibiz. Örneğin, kendimi öfkelenen gibi hissettiğimde düşüncem ve iradem bundan doğacak tepkilerimi bastıracaktır. Şayet bütün birincil prensiplerimi bilseydim, yarın maruz kalacağım bütün duyguları, beni

20 Hollandalı gökbilimci ve matematikçi Willebrord Snellius'un (1580-1626) üçgenleme yöntemine gönderme. (ç.n.)

21 Voltaire'in "geometrik fersah" olarak adlandırdığı ölçü birimi muhtemelen 4 kilometreye tekabül eden metrik fersaktır. (ç.n.)

bekleyen bütün düşünce silsilesini de bilir; bu düşünce ve duygu silsilesi üzerinde, zaman zaman başka yöne çevirdiğim veya bastırdığım hâlihazırdaki duygu ve düşüncelerim üzerinde sahip olduğum gücün aynısını uygulayabilirdim. İşte o zaman kendimi bir saatin, bir geminin, bilinen bütün makinelerin hareketini keyfe göre geciktirebilen veya hızlandırabilen insanlarla aynı konumda bulurdum.

Bu varsayım içerisinde yarın karşıma çıkacak düşüncelerin efendisi olduğuma göre, bir sonraki gün ve ömrümün geri kalanı boyunca da bunların efendisi olarak kalırdım. Öyleyse kendi üzerimde daima mutlak kudrete sahip olur, kendi kendimin tanrısı olurum. Bu durumun tabiatımla bağdaşmadığını pekâlâ hissedebiliyorum. Dolayısıyla düşünmemi ve hareket etmemi sağlayan birincil nedene dair herhangi bir şey öğrenebilmem imkânsızdır.

XII. Şüphe

Öylesine zayıf, öylesine sınırlı ve öylesine kısa ömürlü doğam için imkânsız olan, başka gezegenler, başka canlı türleri için de imkânsız mıdır? İstedikleri her şeyi düşünüp hissedenden, bütün düşüncelerin efendisi üstün zekâlar mevcut mudur? Hiç bilmiyorum. Ben sadece kendi zayıflığımı biliyorum; başkalarının gücü hakkında hiçbir fikrim yok.

XIII. Özgür müyüm?

Kendi varoluş sınırlarımızın dışına henüz çıkmayalım; elimizden geldiğince kendi kendimizi incelemeye devam edelim. Günlerden bir gün, henüz yukarıda sorduğum bütün o soruları sormadan önce, bir akıl öğretici bana akıl öğretmeye kalkmıştı. Bana özgür olup olmadığımı sordu. Ona

hapiste olmadığımı, odamın anahtarının bende olduğunu, tamamen özgür olduğumu söyledim. “Size sorduğum bu değil,” dedi bana, “iradenizin kendinizi pencereden aşağıya atmayı isteme veya istememe özgürlüğüne sahip olduğuna inanıyor musunuz? Siz de Ekolün Meleği²² gibi özgür iradenin iştah açıcı bir güç²³ olduğunu ve özgür iradenin günahla kaybolduğunu düşünüyor musunuz?” Adamın gözlerinin içine bakıp aklını kaçırıp kaçırmadığını anlamaya çalıştım ve ona bu saçmalıklardan hiçbir şey anlamadığımı söyledim.

Yine de insanın özgürlüğü meselesi müthiş ilgimi çekiyordu. Skolastikleri okudum, onlar gibi karanlıklara gömüldüm. Locke’u okudum, birkaç ışık huzmesi seçer gibi oldum. Collins’in incelemesini²⁴ okudum, bana geliştirilmiş Locke gibi geldi. O zamandan bu zamana bana yeni bir bilgi katacak hiçbir şey de okumadım. İşte bu iki büyük adamın – bana göre sadece bu iki adam bu mesele hakkında yazarken kendi kendilerini anlamış ve başkalarının da onları anlamasını sağlamıştır– yardımıyla zayıf aklımın tasavvur ettikleri.

Nedensiz hiçbir şey yoktur. Nedensiz bir sonuç saçma bir ifadedir. Ne zaman bir şey istesem, bu ancak iyi veya kötü kendi muhakememin sonucu olabilir. Bu muhakeme şarttır; öyleyse iradem de şarttır. Nitekim bütün doğa, bütün gezegenler ebedî kanunlara riayet ederken, beş ayak²⁵ yüksekliğinde bir hayvancığın bu yasaları hiçe sayıp sürekli kendi keyfine göre, başına buyruk hareket edebilmesi tuhaf olurdu. Bu durumda rasgele hareket etmiş olurdu ki, biz te-

22 Aristoteles’i Hristiyanlık bağlamında yorumlayan, Skolastik felsefenin kurucu babası İtalyan rahip Thomas Aquinas (1225-1274). (ç.n.)

23 “İştah açıcı güç”, yani Thomas Aquinas’ın deyimiyle “arzu”. Aquinas’a göre özgür iradenin nedeni Tanrı’dır, günah ise iradenin yanlış muhakeme sonucu yaptığı kötü seçimdir. (ç.n.)

24 Anthony Collins (1676-1729), Locke’un öğrencisi ve dostu İngiliz filozof. Burada Collins’in 1717’de yayımlanan *A Philosophical Inquiry Concerning Human Liberty* başlıklı çalışması kastediliyor. (ç.n.)

25 Fransa’da metrik sistemin kabulünden önce kullanılan, 0,324 metreye denk gelen uzunluk ölçüsü. (e.n.)

sadüf diye bir şey olmadığını biliyoruz. Bu kelimeyi meçhul nedenlerin bilinen sonuçlarını ifade etmek için biz icat ettik.

Düşüncelerim zorunlu olarak beynime giriyor. O halde bu düşüncelere bağlı olan iradem nasıl özgür olabilir? Bin-bir türlü durumda irademin özgür olmadığını hissediyorum, örneğin hastalığa yenik düştüğümde, tutku aklımı başımdan aldığı anda, muhakemem karşıma çıkan nesneleri kavrayamadığı anda, vs. Öyleyse, doğanın yasaları daima aynı olduğuna göre kendi irademin, bana en sıradan görünen durumlarda dahi, alt edilemez bir güce boyun eğdiğimi hissettiğim durumlarda olduğundan daha özgür olmadığına kanaat getirmek zorundayım.

Gerçek anlamda özgür olmak muktedir olmaktır. İstedigimi yapabilmek, işte benim özgürlüğüm budur. Fakat istediğimi istemek benim için zorunludur. Aksi takdirde anlamsızca, sebepsizce istemiş olurum ki bu imkânsızdır. Özgürlüğüm yürümek istediğim zaman yürümem, gut olmamamdır.

Özgürlüğüm kötü bir eylemi, aklım bu eylemi zorunlu olarak kötü addettiğinde yerine getirmemem; aklım bana bir tutkunun tehlikesini ihsas ettirdiğinde ve eylemin dehşeti arzumla şiddetli bir mücadeleye giriştiğinde bu tutkuyu bastırmamdır. No. IV'te²⁶ dile getirdiğim gibi tutkularımızı bastırabiliriz; fakat arzularımızı bastırırken eğilimlerimizin peşinden sürüklenirken olduğumuzdan daha özgür olmayız. Zira her iki durumda da karşı konmaz şekilde en son düşüncemize riayet ederiz ve bu en son düşünce zorunludur, yani ben zorunlu olarak o düşüncenin buyurduğu şeyi yaparım. İnsanların bu özgürlük derecesinden, yani doğadan almış oldukları, pek çok durumda istediklerini yapabilme gücünden memnun olmamaları tuhaftır. Gezegenler böyle bir özgürlük derecesine sahip değildir. Oysa bizler buna sa-

26 Voltaire'in dikkatsizliği. Voltaire şüphesiz öfkeden bahsettiği "no. XI"i kastetmektedir: "Örneğin, kendimi öfkelenecek gibi hissettiğimde düşüncem ve iradem bundan doğacak tepkilerimi bastıracaktır". (ç.n.)

hibiz; hatta kibrimiz bizi kimi zaman bundan daha da fazlasına sahip olduğumuza inandırmaktadır. Salt istemekten başka bir mantığı, başka bir sebebi olmadan istemek gibi anlaşılmaz ve saçma bir lütfâ sahip olduğumuzu sanıyoruz. Bkz. no. XXIX.

Hayır, Doktor Clarke'ın²⁷ bu hakikatlerin gücünü hissettiği halde kurduğu sistemle uyuşmaz göründükleri için bunlara kötü niyetle karşı çıkmış olmasını affedemiyorum. Hayır, onun gibi bir filozofun Collins'i safsatacı diye yaftalamaya ve meselenin özünü değiştirip onu insanı zorunlu hareket eden bir fail olarak adlandırdığı için kınamaya hakkı yoktur. Fail veya edilgen, ne fark eder? İnsan kendi iradesiyle hareket ettiğinde fail, düşünceleri kabul ederken edilgendir. İsim neyi değiştirir ki? İnsan her şeyde tabi bir varlıktır. Tıpkı bütün doğanın da tabi olduğu gibi. İnsan diğer canlılardan ayrı tutulamaz.

Samuel Clarke'ın içindeki vaiz, filozofu bastırmıştır. Clarke fiziksel zorunluluk ile ahlaki zorunluluğu birbirinden ayırır. Peki ama ahlaki zorunluluk nedir? Taç giyen ve kilisede takdis edilen İngiltere kraliçesinin, bir Kongo kraliçesi hakkında anlatılan hikâyedeki gibi bütün kraliyet giysilerini çıkarıp sunağa çırlıçıplak uzanmayacağı kuvvetle muhtemeldir. Bizim iklimimizde yaşayan bir kraliçe için bunu ahlaki bir zorunluluk olarak adlandırıyorsunuz. Oysa bu özünde eşyanın tabiatından kaynaklanan fiziksel, ebedî bir zorunluluktur. Aynı kraliçenin bir gün öleceği ne kadar kesin ise, böyle bir çılgınlık yapmayacağı da o kadar kesindir. Ahlaki zorunluluk sadece laftır; yapılan her şey mutlak surette zorunludur. Zorunluluk ile tesadüf arasında orta nokta yoktur. Tesadüf diye bir şey olmadığını bildiğimize göre de gerçekleşen her şey zorunludur.

27 Samuel Clarke (1675-1729), İngiliz filozof, ilahiyatçı. 1707-1708 yılları arasında Anthony Collins'le bilincin kökenleri ve özgür irade üzerine giriştiği kamuya açık yazılı tartışmaları ünlüdür. (ç.n.)

Meseleyi daha da karmaşık hale getirmek için zorunluluk ile cebir arasında da bir ayrıma gidilmiştir. Fakat temelde cebir farkına varılan bir zorunluluk değil de nedir? Zorunluluk ise farkına varılmayan bir cebir değil midir? Archimedes odasına kapatıldığında da, bir problemle dışarı çıkma düşüncesi aklından dahi geçmeyecek kadar yoğun bir şekilde meşgulken de odasında kalmak zorundadır.

*Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.*²⁸

Böyle düşünen cahil²⁹ her zaman böyle düşünmemiştir. Fakat nihayet teslim olmak zorunda kalmıştır.

XIV. Her şey ebedî midir?

Uzayı dolduran bütün gezegenler, elementler, hayvanlar, bitkiler gibi ebedî kanunların kölesi olan ben, etrafımı saran her şeye hayret dolu gözlerle bakıyorum. Yaratıcımın, fark dahi edilmeyen tekerleklerinden biri olduğum bu muazzam mekanizmanın yaratıcısının kim olduğunu arıyorum.

Ben hiçlikten gelmedim; zira babamın ve beni dokuz ay rahminde taşıyan annemin tözü bir şeydir. Beni oluşturan tohumun hiçlikten üretilmiş olamayacağı bana göre açıktır. Zira hiçlik nasıl varlık üretebilir ki? Bütün Antikçağ'a hükmetmiş olan şu özdeyişe ben de boyun eğiyorum: “Hiçbir şey hiçlikten gelmez ve hiçbir şey hiçliğe dönemez”. Bu özdeyiş kendi içinde öylesine korkunç bir güç taşımaktadır ki, onunla mücadele etmeme mahal vermeden bütün idrakimi zincire vurmaktadır. Hiçbir filozof bu özdeyişin dışına

28 (Lat.) “Kader kabullenenleri yönlendirir, direnenleri sürükler.” (Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium*, mektup 107) (ç.n.)

29 Voltaire’in kendisi. Nitekim *Cahil Filozof*’u yetmiş iki yaşındayken kaleme alan Voltaire’in bazı düşünceleri değişmiştir. (ç.n.)

çıkamamış; hiçbir kanun koyucu, her kim olursa olsun, bu özdeyişe karşı çıkmamıştır. Fenikelilerin *Cahut*'u, Yunanların *Khaos*'u, Keldanilerin ve İbranilerin *Tohu-Bohu*'su, hepsi de bize daima maddenin sonsuzluğuna inanıldığını kanıtlamaktadır.³⁰ Böylesine eski ve genel bir fikre aldanan aklım bana şöyle demektedir: Madde var olduğuna göre onun ebedî olması da şarttır; şayet dün var idiyse, daha önce de vardı. Maddenin var olmaya başlaması gibi bir olasılık, onun daha önce var olmaması, şu çağda değil de bu çağda varlık bulmaya başlaması için hiçbir neden göremiyorum. Dolayısıyla, doğru veya yanlış, bu kanaate boyun eğiyorum ve araştırmalarımda ilerleyip de bütün insanlığın muhakemesinin üstünde, beni kendime rağmen sözümü geri almaya mecbur edecek bir ışık bulana dek ben de bütün dünyanın safında yer alıyorum.

Ancak şayet Ebedî Varlık bütün Antikçağ filozoflarının düşündüğü gibi daima eylemde bulunduyorsa, Fenikelilerin *Cahut*'una ve *Ereb*'ine,³¹ Keldanilerin *Tohu-Bohu*'suna, Hesiodos'un³² *Khaos*'una ne olacak? Ancak masallarda kalacak. *Khaos* aklın gözünde imkânsızdır; zira zekâ ebedî olduğuna göre, zekânın kanunlarına aykırı bir şeyin var olmuş olması imkânsızdır. Oysa *Khaos* tam da bütün doğa kanunlarının zıddıdır. Alpler'deki³³ en korkunç mağaraya, kayalardan, buzdan, kumdan, sudan, kristallerden, biçimsiz minerallerden oluşmuş o kalıntıların altına girin. Orada

30 *Cahut* ve *Khaos*, dipsiz uçurum, kargaşa anlamına gelmektedir. İbranice *Tohu-Bohu* veya *Tohu va-Bohu* ise Kutsal Kitap'ta geçen ve kaosu, henüz şekilsiz yeri ve göğü ifade eden bir kelimedir: "Yer şekilsiz ve boştu, engin karanlıklarla kaplıydı ve Tanrı'nın ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu" (*Eski Ahit, Yaratılış*, 1: 2). (ç.n.)

31 "Karanlık", "akşam", "batan (güneş)" anlamına gelen Fenikece bir kelime. (ç.n.)

32 MÖ 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen Yunan şair. Yunan tanrılarının soyağacını çıkardığı *Theogonia* adlı manzum eserinde evrenin başlangıcının kaos olduğunu dile getirir. (ç.n.)

33 18. yüzyıla kadar dağlara, özellikle de Alpler'e karşı yoğun bir korku beslenmekteydi. (ç.n.)

da her şey kütle çekimine tabidir. *Khaos* sadece bizim kafamızda var oldu ve ancak Hesiodos ile Ovidius'un³⁴ güzel dizeler kaleme almalarına hizmet etti.

Şayet Kutsal Kitabımız *Khaos*'un var olduğunu söylüyor, *Tohu-Bohu*'yu benimsiyorsa, bizler de hiç şüphesiz buna son derece derin bir imanla inanıyoruz. Biz burada sadece kendi aklımızın aldatıcı ışıklarına göre konuşuyoruz. Biz, daha önce de söylediğimiz gibi, kendi kendimize şüphe edebileceklerimizi görmekle yetiniyoruz. Bizler yürüteç olmadan birkaç adım atmaya çalışan çocuklarız.

XV. Zekâ

Ancak kâinatta hüküm süren düzeni, olağanüstü mahareti, mekanik ve geometrik yasaları, her nesnenin altında yatan sayısız ereği gördükçe hayranlık ve huşu duyuyorum. Şayet insanların ortaya koyduğu eserler, hatta kendi eserlerim beni belli bir zekâyâ sahip olduğumuzu kabul etmeye itiyorsa, bunca eserde parmağı olan çok daha üstün bir zekânın var olduğuna da derhal kanaat getiriyorum. Bu üstün zekânın varlığını kimsenin bu konuda fikrimi değiştirebileceğinden korkmadan kabul ediyorum. Hiçbir şey kalbimdeki şu inancı sarsamaz: “Her eser bir işçiye işaret eder”.

XVI. Sonsuzluk

Bu zekâ ebedî midir? Şüphesiz. Zira maddenin sonsuzluğunu kabul de etsem, ret de etsem, onun üstün yaratıcısının ebedî varlığını reddedemem. Şurası açık ki, bu yaratıcı eğer bugün var ise, her zaman var idi.

---

34 MÖ 43-MS 17/18 tarihleri arasında yaşamış Romalı şair. (ç.n.)

XVII. Anlaşılmazlık

Bu muazzam yolda henüz iki üç adım attım. Bu ilahi zekâ, hani neredeyse heykeltıraşın heykelinden ayrı olması gibi, evrenden mutlak surette ayrı bir şey mi yoksa dünyanın ruhu, hani neredeyse benim *ruhum* olarak adlandırdığım şeyin benimle bir olması gibi, Vergilius ve Lucanus'un³⁵ harikulade bir şekilde dile getirdiği Antikçağ düşüncesine uygun şekilde, dünyayla bir olup ona nüfuz mu ediyor bilmek istiyorum:

*Mens agitat molem et magno se corpore miscet.*³⁶

*Jupiter est quodcumque vides, quocumque moveris.*³⁷

Ve bu kibirli merakımla birdenbire kalakaldığımı görüyorum. Sefil bir fâni olan ben daha kendi zekâmı kavrayamıyorsam, beni harekete geçiren şeyi bilemiyorsam, madenin tamamına gözle görülür şekilde hükmeden o tarifsiz zekâyı nasıl tanıyacağım? Böyle bir zekâ var, her şey bana bunu kanıtıyor. Fakat beni onun ebedî ve meçhul meskenine götürecek olan pusula nerede?

XVIII. Sınırsızlık

Bu zekâ süre olarak tartışmasız sınırsız olduğu gibi güç ve büyüklük olarak da sınırsız mıdır? Bunu kendi kendime bilmem mümkün değil. Böyle bir zekâ var, o halde daima var olmuş demektir, bu çok açık. Fakat ben sınırsız bir gücü tahayyül edebilir miyim? Somut anlamda var olan bir sı-

35 Vergilius (MÖ 70-19); Lucanus (MS 39-65), Romalı şairler. (ç.n.)

36 (Lat.) "Akıl yığını hareket ettirir ve büyük yapıyla iç içe geçer." (Vergilius, *Aeneas*, VI, 727) (ç.n.)

37 (Lat.) "Jüpiter, gördüğün her şey, yöneldiğin her yerdir." (Lucanus, *Pharsalia*, IX, 580). Jüpiter, Yunan mitolojisinde baş tanrı Zeus'un Roma'daki karşılığı. (ç.n.)

nırsızlığı nasıl tasavvur edebilirim? Üstün zekânın boşlukta olduğunu nasıl hayal edebilirim? Uzamın sınırsızlığı zamanın sınırsızlığıyla aynı değildir. Ben konuşurken sınırsız bir süre geçti, bu kesin. Bu geçen süreye hiçbir şey ekleyemem. Ancak aklımla kavrayabildiğim rakamlara ekleme yapabilirdiğim gibi aklımla kavrayabildiğim uzama da ekleme yapabilirim. Sayılardaki ve uzamdaki sınırsızlık benim idrak alanımın dışındadır. Bana ne denirse densin, hiçbir şey beni bu dipsiz uçurum hakkında aydınlatamaz. Ne mutlu ki, çektiğim güçlüklerin ve cehaletimin ahlaka herhangi bir zarar veremeyeceğini hissediyorum. Doldurulmuş uzamın enginliğini veya her şeyi yapmış ve yine de hâlâ yapabilecek sınırsız gücü tasavvur edemezsek edemeyelim. Bu sadece bizim idrakimizin zayıflığını daha fazla kanıtlamaya yarar ve bu zayıflık bizi eseri olduğumuz Ebedî Varlığa daha da tabi kılar.

XIX. Bağımlılığım

Bizler O'nun eseriyiz. İşte bizler açısından ilginç bir hakikat. Zira O'nun insanoğlunu ne zaman yarattığını, daha öncesinde ne yaptığını, maddenin içinde mi, boşlukta mı, yoksa belli bir noktada mı bulunduğunu, ezelden beri ve her yerde hareket edip etmediğini, kendi dışında mı yoksa kendi içinde mi hareket ettiğini felsefe yoluyla bilmek,, işte bunlar içimdeki derin cehalet duygusunu daha da perçinleyen araştırma konularıdır.

Hatta diyebilirim ki, Avrupa'da bu soyut meseleler üzerine bir nebze de olsa metodik yazılar kaleme almış ancak bir düzine kadar adam olduğunu görüyorum. Onların kendilerini anlaşılır bir şekilde ifade ettiklerini varsaysam ne çıkar? Çok az sayıda kişinin anlamakla övünebildiği bu meselelerin insanlığın geri kalanı açısından gereksiz olduğunu daha önce kabul etmiştik (no. IV). Bizler şüphesiz Tanrı'nın eseriyiz,

benim bilmem gereken şey budur. Nitekim bu gerçeğin elle tutulur kanıtları mevcuttur. Vücudumdaki her şey neden ve sonuçtur; her şey yay, makara, itici güç, hidrolik makine, sıvı dengesi, kimya laboratuvarıdır. Demek ki bedenim bir zekâ tarafından düzenlenmiştir (no. XV). Bu zekâ, söz konusu düzenlemeyi borçlu olduğum ebeveynimin zekâsı değildir; zira onların beni dünyaya getirirken ne yaptıklarını bilmedikleri çok açık. Onlar, yer solucanına can veren ve Güneş'i kendi eksenini etrafında döndüren o ebedî üreticinin kör araçlarından başka bir şey değillerdi.

XX. Yine sonsuzluk

Başka bir tohumdan gelen bir tohumdan doğmuş bu tohumların sürekli bir ardışıklığı, sonsuz bir gelişimi mi söz konusu oldu? Bütün doğa kendiliğinden var olan o Yüce Varlığın zorunlu bir devamı olarak mı var oldu? Salt kendi zayıf idrakime kulak verecek olsam şöyle derdim: Bana öyle geliyor ki, doğa daima harekete geçirilmiştir. Doğa üzerinde sürekli ve gözle görülür şekilde etkili olan nedenin bütün zamanlarda etkili olabildiği halde daima etki etmemiş olmasını tasavvur edemem. Faal ve zorunlu bir varlığın ebedî bir aylaklığa gömülmesi bana çelişkili görünüyor. Ben, nasıl ışık Güneş'ten kaynaklanıyorsa, dünyanın da daima o birincil ve zorunlu nedenden kaynaklandığına inanma eğilimindeyim. Hangi fikirler silsilesi sonucundadır ki kendimi sürekli Ebedî Varlığın eserlerinin de ebedî olduğuna inanmaya sürüklenirken buluyorum? Kavrayışım ne kadar ödlele olursa olsun, kendiliğinden var olan zorunlu Varlığı idrak edecek güçtedir; fakat hiçliği idrak edecek güçte değildir. Tek bir atomun varlığı, bana göre, varoluşun sonsuzluğunu kanıtlamaktadır. Fakat hiçbir şey bana hiçliği kanıtlamamaktadır. Ne yani? Bugün bir şeyler olan uzayda dün

hiçbir şey yok muydu? Bu bana anlaşılmaz geliyor. Vahiy gelip de zamanın ötesine geçen düşüncelerimi sabitlemedikçe ben bu *hiçbir şeyi* kabul edemem.

Kökeni olmayan varlıklardan oluşan sonsuz bir silsile fikrinin de saçma olduğunu biliyorum. Samuel Clarke bunu yeterince kanıtlıyor. Ancak Clarke Tanrı'nın söz konusu silsileyi ezelden beri yönetmediğini öne sürmeye dahi kalkmıyor; ezelden beri faal olan Varlığın bu denli uzun bir süre eyleme geçemediğini söylemeye cüret etmiyor. O'nun bunu yapacak güçte olduğu açıktır. Şayet bu güce sahip idiyse, kim bana O'nun bunu yapmadığını söyleyecek kadar cüretkâr olabilir ki? Bir kez daha sadece vahiy bana bunun tersini öğretebilir. Fakat bütün felsefeyi ezip geçecek böyle bir vahiy, bütün ışıkları söndürecek böyle bir ışık henüz gelmiş değildir.

XXI. Yine bağımlılığım

Düşüncelerimi bana bu Ebedî Varlık, bu evrensel neden veriyor; zira düşüncelerimi bana nesneler vermiyor. Kaba saba, biçimsiz bir madde kafamın içine düşünceler gönderemez. Düşüncelerim benden kaynaklanmıyor; zira bana rağmen geliyorlar ve çoğu zaman aynı şekilde kaçıp gidiyorlar. Nesneler ile fikirlerimiz ve duyumlarımız arasında hiçbir benzerlik, hiçbir bağ olmadığını çok iyi biliyoruz. Şüphesiz her şeyi Tanrı'nın kendisinde gördüğümüzü iddia etme cüreti gösteren Malebranche'ta yüce bir şeyler mevcuttu. Fakat içimizde hareket edenin Tanrı olduğunu ve bizlerin O'nun tözünden bir ışına sahip olduğumuzu düşünen Stoacılar da yüce bir taraf yok muydu? Malebranche'ın hayali ile Stoacıların hayali arasında hakikat nerede? Yeniden tabiatıma özgü cehaletime (no. II) gömülüyorum ve nasıl düşünebildiğimi bilemesem de sayesinde düşünebildiğim Tanrı'ya tapıyorum.

XXII. Yeni bir şüphe

Azıcık aklımla nasılinı da niçinini de tahmin edemesem de bana düşüncelerimi veren zorunlu, ebedî ve zeki bir varlığın var olduğuna kanaat getirdikten sonra, bu varlığın ne olduğunu, O'nun başka gezegenlerde benim mensup olduğum türden daha üstün, zeki ve faal türlerin biçimine sahip olup olmadığını soruyorum. Bu konuda hiçbir şey bilmediğimi daha önce dile getirmiştım (no. I). Bununla birlikte, böyle bir şeyin imkânsız olduğunu da iddia edemem; zira uzam olarak kendi gezegenimden çok daha üstün, Dünya'dan çok daha fazla uyduya sahip gezegenler olduğunu görüyorum. Bu gezegenlerin zekâ olarak benden çok daha üstün, vücut olarak benden daha sağlam, daha çevik ve daha uzun ömürlü canlılarla dolu olması kesinlikle ihtimal dışı değil. Ancak onların varlığı ile benimki arasında hiçbir ilişki olmadığına göre, Venüs'ü göğün güya üçüncü, Mars'ı ise beşinci katından indirme görevini Antikçağ şairlerine³⁸ bırakıyorum. Ben zorunlu varlığın sadece kendi üzerimdeki etkisini araştırmalıyım.

XXIII. Tek bir yüce zanaatkâr

İnsanların büyük bir bölümü yeryüzüne yayılan fiziksel ve ahlaki kötülüğü görüp biri bütün iyilikleri, diğeri bütün kötülükleri yaratan iki güçlü varlık tahayyül etmiştir. Şayet bunlar var olsalardı, zorunlu olurlardı ve dolayısıyla zorunlu olarak aynı yerde var olurlardı. Zira kendiliğinden var olanın herhangi bir yerden dışlanması hiçbir mantığı yoktur. O halde iç içe geçmişler demektir ve bu saçmadır.

38 Antikçağ şairlerinden ziyade ünlü İtalyan şair Dante *İlahi Komedya*'sında Venüs'ü ve Mars'ı bu şekilde tasvir eder, bkz. *Cennet*, VIII.-IX. Kantolar ile XIV.-XVIII. Kantolar. (ç.n.)

İki düşman güç fikri kaynağını ancak yeryüzünde gözümüze çarpan birtakım örneklerden alıyor olabilir. Dünya üzerinde yumuşak huylu insanların ve yırtıcı insanların, faydalı hayvanların ve zararlı hayvanların, iyi kalpli efendilerin ve zorbaların olduğunu görüyoruz. Böylece doğaya hükmeden iki zıt güç tahayyül ediyoruz. Oysa bu bir Doğu masalından ibarettir.³⁹ Bütün tabiatta bariz bir amaç birliği mevcuttur. Hareket ve yer çekimi yasaları değişmezdir. Birbirine tamamen zıt iki yüce zanaatkârın aynı kanunlara riayet etmiş olması imkânsızdır. Sadece bu bile, bana göre, Maniheist sistemi⁴⁰ çökertmektedir. Bu sistemi çürütmek için cilt cilt kitap kaleme almaya gerek yoktur.

O halde her şeyin bağlı ve tabi olduğu, fakat benim için anlaşılmaz olan tek ve ebedî bir güç mevcuttur. Aziz Thomas⁴¹ bize, “Tanrı saf eylem, cinsi de özellikleri de bilinemeyecek bir biçimdir; O tabiat ve faildir ve bir öz, bir iştirakçi ve bir kelâm olarak var olur” der. Dominikenler Engizisyon’un başındayken, bu güzel şeyleri inkâr etmeye kalkanı diri diri yakarlardı. Ben bunları inkâr etmezdim, fakat anlamazdım da.

Bana Tanrı’nın basit olduğu söyleniyor. İtiraf etmeliyim ki, bu kelimenin kıymetiharbiyesini de pek anlayamıyorum. Tanrı’ya, ayrılabilir birtakım kaba saba uzuvlar atfetmeyeceğim doğrudur. Fakat uzamda var olan her şeyin prensibi ve efendisi olan bir varlığın uzamda olmamasını tasavvur edemiyorum. Açıkça konuşmam gerekirse, basitlik bana göre fazlasıyla var olmamayı çağırıştırıyor. Son derece zayıf olan zekâm bu basitliği kavrayacak kadar hassas araçlara sahip değil. Bana matematiksel noktanın basit bir şey olduğu söylenebilir. Fakat matematiksel nokta gerçekte namevcuttur.

39 Çinlilerdeki Yin-Yang kavramına gönderme. (ç.n.)

40 Voltaire “Maniheist sistem” tabiriyle sadece 3. yüzyılda doğmuş senkretik bir din olan Maniheizmi değil, dünyanın iki düşman prensip tarafından yönetildiğini savunan bütün düalist inançları kastetmektedir. (ç.n.)

41 Thomas Aquinas 1323 tarihinde aziz ilan edilmiştir. (ç.n.)

Yine bir fikrin de basit olduğu söylenir. Fakat ben bunu da anlamıyorum. Bir at görürüm, ona dair bir fikrim olur; fakat onda gördüğüm sadece pek çok şeyin birleştirilmiş halidir. Bir renk görürüm, o renge dair fikrim olur; fakat o renk uzamdır. Genel olarak renklerin soyut isimlerini veya genel olarak ahlaksızlık, erdem, hakikat sözcüklerini zikrederim. Ancak bunun nedeni daha önceden renkli nesneler, bana erdemli veya ahlaksız, doğru veya yanlış gelen şeyler görmüş olmamdır. Bütün bunları tek bir kelimeyle ifade ederim; fakat basitliğe dair net bir bilgim yoktur. Somut anlamda var olan sayıca sonsuzluğun ne olduğunu bilmediğim kadar bunu da bilmiyorum.

Ne olduğumu bilmediğimden yaratıcıyı da bilemeyeceğime çoktan kani olduğum için cehaletim beni her an eziyor; ben de, efendimin bana vermiş olduğu vicdana aykırı hiçbir şey yapmadıktan sonra O'nun uzamda olup olmadığını bilmemin pek de önemli olmadığını sürekli düşünmek suretiyle teselli buluyorum. Öyleyse insanların Tanrı üzerine kurmuş olduğu bütün sistemler içerisinde hangisini benimsemeliyim? O'na tapmak dışında hiçbirini.

XXIV. Spinoza

Thales'le birlikte kendisinin birincil prensip olarak gördüğü sulara daldıktan; Empedokles'in⁴² ateşinin yanı başında alazlandıktan; Epikuros'un atomlarıyla boşlukta düz bir çizgide koştuktan; Pythagoras'la sayıları hesaplayıp müziğini dinledikten; Platon'un androjenlerine⁴³ hizmet ettikten; metafiziğin ve çılgınlığın tüm raddelerinden geçtikten sonra nihayet Spinoza'nın sistemini öğrenmek istedim.

Bu sistem yeni değildir. Birkaç Eski Yunan filozofundan, hatta birkaç Yahudi'den alınmıştır. Ancak Spinoza hiçbir

---

42 Takriben MÖ 494-434 tarihleri arasında yaşamış Yunan filozof. (ç.n.)

43 Bkz. Platon, *Şölen*, 189a-193d. (ç.n.)

Yunan filozofun, hele hele hiçbir Yahudi'nin yapmadığı bir şeyi yapmış, fikirlerini net bir şekilde ifade etmek için etkileyici bir geometrik yöntem kullanmıştır.⁴⁴ Şimdi Spinoza'nın kendisine yön veren ipin ucuna takılıp, yoldan çıkıp çıkmadığına metodik bir şekilde bakalım.

Spinoza en başta itiraz kabul etmeyen, pırıl pırıl bir hakikat ortaya koyar: Bir şey vardır, o halde ezelden beri zorunlu bir varlık mevcuttur. Bu prensip o kadar doğrudur ki, meseleleri derinlemesine irdeleyen Samuel Clarke bile Tanrı'nın varlığını ispat etmek için bu prensibe başvurmuştur.⁴⁵

Bu varlık yaşamın olduğu her yerde olmak zorundadır. Zira onu kim sınırlayabilir ki?

Öyleyse bu zorunlu varlık, var olan her şeydir. O halde evrende gerçek anlamda sadece tek bir töz mevcuttur.

Bu töz başka bir töz yaratamaz; zira kendisi her şeyi kapladığına göre yeni bir töz nereye konabilir ve hiçlikten nasıl bir şey yaratılabilir? Uzam, zorunlu olarak var olan uzamın içerisine yerleştirilmeksizin nasıl var edilebilir?

Dünyada düşünce ve madde vardır. Öyleyse bizim Tanrı olarak adlandırdığımız zorunlu töz düşünce ve maddedir. O halde bütün düşünceler ve bütün maddeler Tanrı'nın enginliği içerisinde yer alır; O'nun dışında hiçbir şey olamaz; O sadece kendi içinde hareket edebilir; her şeyi içine alır, O her şeydir.

Böylece bizim farklı tözler olarak adlandırdığımız şey aslında insanların beyninde düşünen, ışıktaki ışık, rüzgârda dalgalanan, gök gürültüsünde patlayan, uzayı tüm gezegenleriyle arşınlayan ve bütün tabiatta yaşayan Yüce Varlığın farklı niteliklerinin evrenselliğinden ibarettir.

Tanrı sıradan dünyevi krallar gibi uyruklarından kopmuş, sarayına kapanmış değildir. Tanrı onlara sıkı sıkıya bağlıdır; uyrukları kendisinin zorunlu parçalarıdır. Şayet

44 Nitekim Spinoza'nın başyapıtı olan *Ethica*'nın (1677) alt başlığı *Geometrik Yöntemlerle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*'tır. (ç.n.)

45 Clarke, *A Demonstration of the Being and Attributes of God* (1705) adlı eserinde Spinoza'ya şiddetle karşı çıkar. (ç.n.)

Tanrı onlardan ayrılırdı artık zorunlu ve evrensel olmaz, her yeri doldurmaz, herhangi bir varlık gibi o da ayrı bir varlık olurdu.

Her ne kadar kâinattaki bütün değişken biçimler O'nun niteliklerinin sonucu olsa da, Spinoza'ya göre O'nun parçaları yoktur; zira, der Spinoza, sınırsızlığın gerçek anlamda parçaları olmaz. Şayet parçaları olsa idi, ona başka parçalar eklenebilirdi ve bu durumda sınırsız olmazdı. Sonuçta Spinoza bu zorunlu, sınırsız ve ebedî Tanrı'yı sevmek gerektiğini belirtir.⁴⁶ İşte 1731 baskısının 45. sayfasında yer alan kendi sözleri:

“Tanrı sevgisine gelince, söz konusu fikir bu sevgiyi hafifletmediği gibi, ben başka hiçbir fikrin bu sevgiyi artırmaya bu denli elverişli olmadığına kaniyim. Zira bu fikir bana Tanrı'nın varlığımla iç içe olduğunu, bana hayat ve sahip olduğum bütün özelliklerimi verdiğini, fakat bunları cömertçe, ayıplamadan, menfaat gütmenden, beni kendi tabiatımdan başka bir şeye köle etmeden verdiğini öğretiyor. Bu fikir korkuyu, endişeyi, meydan okumayı ve bayağı veya çıkarıcı bir sevgiye özgü bütün kusurları bertaraf ediyor ve bana bunun kaybetmeyi göze alamayacağım bir nimet olduğunu ve bu nimeti ne kadar iyi tanıyıp, ne kadar çok seversem ona daha da kesin şekilde sahip olacağımı hissettiriyor.”

Bu fikirler pek çok okuru cezbettiler; hatta başta Spinoza aleyhine yazanlar dahi sonunda onun fikrini benimsediler.

Bilge Bayle⁴⁷ Spinoza'ya anlamadan şiddetle saldırmakla suçlanmıştır. Şiddetle saldırmıştır, bunu kabul ediyorum. Fakat haksız mıydı, sanmıyorum. Bayle'in Spinoza'yı anlamamış olması garip olurdu. Bayle bu sihirli şatonun zayıf nok-

46 18. yüzyıl Fransa'sında *Ethica*'yı ilk elden okuma imkânı yoktu ve Spinoza, karıştırlarının veya müritlerinin (kimisi zaman eksik veya yanıltıcı) çevirileri aracılığıyla tanınmaktaydı. Nitekim Voltaire'in “Spinoza'nın kendi sözleri” olduğunu iddia ettiği paragraf *Ethica*'nın orijinalinden değil, 1731'de Spinoza aleyhine yayımlanmış Fransızca bir metinden alınmıştır. (ç.n.)

47 Pierre Bayle (1647-1706), Fransız filozof. (ç.n.)

tasını kolayca keşfetmiş; nitekim Spinoza'nın, her ne kadar kendi sisteminden korkup sözünü geri almak zorunda kalmış olsa da, Tanrı'sını parçalardan oluşturduğunu görmüştür. Bayle Tanrı'yı hem yıldız hem balkabağı, hem düşünce hem gübre, hem döven hem dövülen yapmanın ne kadar mantık dışı olduğunu anlamıştır. Bu masalın Proteus⁴⁸ masalının çok daha aşağısında kaldığını görmüştür. Belki de Bayle *parça* değil de, *modalite* kelimesine bağlı kalmalıydı; ne de olsa Spinoza'nın sürekli kullandığı *modalite* kelimesidir. Fakat yanılmıyorsam, bir hayvanın dışkısı ha Yüce Varlığın bir modalitesi ha bir parçası olsun, ikisi de eşit derecede küstahlıktır.

Bayle'in, Spinoza'nın yaratılışın imkânsızlığını savunurken belirtmiş olduğu nedenlere saldırmadığı doğrudur. Ancak bunun nedeni gerçek anlamda yaratılışın bir felsefe konusu değil, bir inanç konusu olması; bu görüşün hiçbir şekilde Spinoza'ya özgü olmaması; bütün Antikçağ'ın Spinoza gibi düşünmüş olmasıdır. Bayle parçalardan oluşan basit bir Tanrı, kendi kendini yiyen ve kendi kendini sindiren, bir şeyi aynı anda hem seven hem de ondan nefret eden bir Tanrı, vs. gibi saçma bir fikre saldırmakla yetinir. Spinoza hep Tanrı sözcüğünü kullandığı için Bayle de onun sözcüklerini kullanır.

Ancak Spinoza temelde Tanrı tanımaz. Spinoza'nın bu sözcüğü kullanma, Tanrı'ya hizmet etmek ve O'nu sevmek gerektiğini söyleme nedeni muhtemelen insanlığı korkutmaktır. Görünüşe göre, Spinoza kelimenin tam anlamıyla bir ateisttir. O, gereksiz ve aylak tanrılar olduğunu söyleyen Epikuros gibi bir ateist değildir; halkın tanrılarıyla alay eden çoğu Yunan ve Romalı gibi bir ateist değildir. Spinoza hiçbir Tanrı tanımadığı, sadece nesnelerin sonsuzluğunu, sınırsızlığını ve zorunluluğunu kabul ettiği için ateisttir. Spinoza Straton, Dia-

48 Yunan mitolojisinde Poseidon'un oğlu olan Proteus "değişken denizler"in tanrısıdır. Proteus kehanet gücüne sahip, fakat biçim değiştirebildiği için kolay kolay ele geçmeyen bir tanrıdır. (ç.n.)

goras gibidir; Pyrrhon gibi şüphe etmez.⁴⁹ Spinoza beyan eder. Neyi beyan eder? Sadece tek bir töz olduğunu, iki töz olamayacağını, bu tözün her yere yayılan ve düşünen bir töz olduğunu beyan eder. Bu ise, evrensel bir ruhun varlığını kabul etmiş Yunan ve Asyalı filozofların⁵⁰ asla dile getirmediği bir şeydir.

Spinoza eserinin hiçbir yerinde bütün canlılarda göze çarpan amaçlardan bahsetmez. Gözlerin görmek, kulakların duymak, ayakların yürümek, kanatların uçmak için tasarlanmış olup olmadığını irdelemez; hayvanlardaki ve bitkilerdeki hareket kanunlarını da, bu kanunlara adapte olmuş yapılarını da, yıldızların seyrine hükmeden derin matematiği de dikkate almaz. Spinoza, var olan her şeyin Tanrı'nın varlığını kanıtlamakta olduğunu görmekten korkar;⁵¹ sonuçların nedenlerine inmez. Aksine birdenbire nesnelerin kaynağından başlayıp, nasıl Descartes kendi masalını oluşturduysa, o da kendi masalını bir varsayım üzerine kurar. Her ne kadar doluluk⁵² içerisinde her türlü hareketin imkânsız olduğu kesin olarak kanıtlanmışsa da, Descartes'la birlikte bir doluluk olduğunu varsayar. İşte kâinata tek bir töz olarak bakmasına neden olan şey temelde budur. Spinoza kendi geometrik dehasının kurbanı olmuştur. Zekânın ve maddenin var olduğundan şüphe etmeyen Spinoza nasıl olup da hiç olmazsa Tanrı'nın bütün bunları düzenleyip düzenlemediğini araştırmamıştır? Her biri belli bir amaca hizmet eden bütün bu yaylara, araçlara nasıl göz atmamış,

49 Sırasıyla Lampsakoslu Straton (MÖ 335-269), Aristoteles'in müridi Yunan filozof, ereksel nedenleri ve ruhun özdeksizliğini reddettiği için ateist olarak görülmüştür; Diagoras, MÖ 5. yüzyılda yaşamış Yunan şair, doğruluğu tam olarak bilinmese de Eski Yunan inancıyla alay ettiği için ateizmle suçlanıp Atina'dan kovulmuştur; Pyrrhon (takriben MÖ 360-270), skeptik (şüpheli) felsefenin kurucusu, insanın hakikate ulaşma olasılığını reddetmiş, her şeye şüpheyle yaklaşmayı salık vermiştir. (ç.n.)

50 Stoacılar ve Buddhistler. (ç.n.)

51 Aksine Spinoza *Ethica*'nın birinci bölümünün ek kısmında ereksel nedenleri radikal bir şekilde eleştirir. (ç.n.)

52 Felsefede "doluluk", "içi maddeyle doldurulmuş boşluk" anlamına gelen *plenum* kavramına gönderme. (ç.n.)

bütün bunların yüce bir zanaatkârın varlığını kanıtlayıp kanıtlamadığını soruşturmamıştır? Aldığı her nefeste, kalbinin her atışında Tanrı'nın varlığını tanımaması için kendisinin ya son derece cahil bir fizikçi ya da hayli ahmakça bir kibirle şişmiş bir safсатаcı olması gerekir. Zira alınan o nefes, kalbin o çarpışı karmaşık bir makinenin eseridir. Bu makine o denli girift, öylesine kudretli bir ustalıkla düzenlenmiş ve hepsi de aynı amaca hizmet eden o kadar çok yaya tabi kılınmıştır ki, taklit edilmesi ve sağduyu sahibi bir insanda hayranlık uyandırmaması imkânsızdır.

Çağdaş Spinozacılar buna şöyle cevap veriyor: Bize isnat ettiğiniz sonuçlardan ürkmeyin. Sizler gibi biz de düzenlenmiş cisimlerde ve bütün tabiatta harikulade sonuçlardan oluşan bir silsile görüyoruz. Ebedî neden, bizim de kabul ettiğimiz, maddeyle birlikte nesnelerin evrenselliğini oluşturan –ki bu, Tanrı'dır– ebedî zekâda saklıdır. Düşüncesinin modalitesiyle maddedeki modalitesine etki eden ve bu şekilde ayrılmaz bir bütünden ibaret olan doğanın kendisini oluşturan sadece tek bir töz mevcuttur.

Bu cevaba şöyle karşılık verilebilir: Yıldızları hareket ettiren, insana can veren, her şeyi yapan düşüncenin bir modalite olduğunu ve bir kara kurbağasının, bir solucanın dışkısının da aynı egemen varlığın başka bir modalitesi olduğunu bize nasıl kanıtlayabilirsiniz? Bu denli tuhaf bir prensibin size ispat edildiğini dile getirmeye cüret edebilir misiniz? Hiçbir şekilde anlamadığınız kelimelerle kendi cehaletinizi gizliyor olmayasınız? Bayle, üstadınızın o sözüm ona geometrik ve gerçekten çok karmaşık üslubunun dolambaçlarındaki ve belirsizliklerindeki safsataları pek güzel ortaya çıkarmıştır. Sizi ona havale ediyorum. Filozoflar Bayle'i reddetmemelidir.⁵³

Her ne olursa olsun, Spinoza'nın son derece iyi niyetle yanıldığının altını çizmek isterim. Bana kalırsa, sistemine halel getirebilecek fikirleri sırf akli kendi fikirleriyle dopdolu

---

53 Bayle'in Spinoza yorumu pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. (ç.n.)

olduğu için bertaraf etmiş; izlediği yolda karşısına çıkabilecek hiçbir şeye bakmadan ilerlemiştir. Bu, bizlerin fazlasıyla başına gelen bir durumdur. Dahası, Spinoza bütün ahlak prensiplerini yerle bir ederken kendisi son derece katı bir erdem anlayışına sahipti. Ayda sadece bir *pinte*⁵⁴ şarap içecek kadar ölçülü; bahtsız Johan de Witt'in⁵⁵ kendisine tahsis ettiği iki yüz florinlik aylığı bu büyük adamın mirasçılarına devredecek kadar diğerkâm; kendi malını bağışlayacak kadar cömert, hastalığı⁵⁶ ve sefaleti içerisinde daima sabırlı, davranışlarında daima tutarlı idi.

Spinoza'ya bu denli kötü muamele eden Bayle de aşağı yukarı benzer bir karaktere sahipti. İkisi de bütün hayatları boyunca farklı yollardan hakikati aramıştır. Spinoza birkaç noktada göz aldatici, fakat özünde son derece hatalı bir sistem kurmuştur. Bayle ise bütün sistemlerle mücadele etmiştir. Peki ikisinin de yazıp çizdikleri ne işe yaradı? Birkaç okurun boş vaktini doldurdu. Tüm metinlerin kaderi budur işte. Thales'ten tutun da üniversitelerimizdeki profesörlere, en hayalperest akıl yürütücülere ve onlardan intihal yapanlara kadar hiçbir filozof oturduğu sokağın terbiyesini dahi etkileyememiştir. Niçin? Çünkü insanlar metafiziğe göre değil, âdetlere göre hareket eder.

54 Bölgeye göre değişiklik göstermekle birlikte Paris'te 0,93 litreye karşılık gelen eski bir Fransız ölçü birimi. (ç.n.)

55 1653'te Hollanda Cumhuriyeti'nin *Raadpensionaris*'i (Hollanda Cumhuriyeti döneminde aşağı yukarı başbakana tekabül eden en üst memuriyet) seçilen Johan De Witt, kendisi gibi cumhuriyetçi bir politikacı olan ağabeyi Cornelis de Witt ile birlikte 1672'de Oranjistler (Oranje-Nassau Hanedanı taraftarı monarşistler) tarafından öldürülmüş, ardından ayaktakımına terk edilen cesetleri parçalanmış, hatta karaciğerleri kızartılıp yenmiş, vücut parçaları "hatıra" olarak satılmıştır. Alman filozof Gottfried Leibniz'in anlattığına göre, De Witt kardeşlerle dost olan Spinoza bu katliamı takip eden gece olay yerine giderek üstünde *Ultimi barbarorum* (Latince "Ey müfrit barbarlar") yazılı bir kâğıt bırakmak istemiş, fakat ev sahibi tarafından eve hapsedilmek suretiyle engellenmiştir. (ç.n.)

56 Spinoza henüz kırk dört yaşındayken verem veya (optik lens taşlarken soluduğu cam tozları sonucu) silikozis olduğu düşünülen bir akciğer hastalığından ölmüştür. (ç.n.)

XXV. Saçmalıklar

İşte meçhul diyarlara yapılan nice yolculuk. Ve bu daha hiçbir şey. Kendimi okyanusta oradan oraya sürüklendikten sonra Hint Okyanusu'na serpiştirilmiş Maldiv Adaları'nı görüp de hepsini tek tek gezmek isteyen bir adam gibi hissediyorum. Yaptığım seyahat bana hiçbir şey kazandırmadı. Şimdi ise yolu zorlaştırmaktan başka işe yaramaz görünen bu küçük adaları inceleyerek bir şeyler kazanıp kazanamayacağımızı görelim.

Bana hakkında hiç kimsenin en küçük bir fikri dahi olamayacağı birtakım şeyleri anlatan yüzlerce felsefe derisi görmüşümdür. Biri bana Kutsal Teslis'i fizik aracılığıyla açıklamaya kalkar ve bana bunun maddenin üç boyutuna benzediğini söyler. Sözünü bitirmesine izin verir, oradan hızla geçer giderim. Bir başkası hareket yasaları aracılığıyla bir arazın nasıl öznesiz de var olabildiğini ve bir cismin nasıl aynı anda iki farklı yerde olabileceğini kanıtlamak suretiyle töz değişimine⁵⁷ parmaklarımla dokunabileceğimi iddia eder. Ben kulaklarımı tıkar, oradan daha da hızla geçerim.

Pascal, *Lettres provinciales*'ın yazarı olan Blaise Pascal'in⁵⁸ ta kendisi şu sözleri sarf etmiştir: “Tanrı'nın sınırsız ve parçasız olmasının imkânsız olduğuna mı inanıyorsunuz? O halde ben size bölünmez ve sınırsız bir şey göstermek istiyorum: bir nokta. Nokta her yerde sınırsız bir hızla hareket eder; zira her yerdedir ve her yerde bir bütün olarak vardır.”

Hareket eden matematiksel bir nokta mı? Yüce Tanrım! Salt bir geometricinin kafasında yaşayan, her yerde aynı

---

57 *Transsübstansiasyon*, Hristiyanlıkta komünyon sırasında ekmeğin ve şarabın İsa'nın kanına ve bedenine dönüşmesi. (ç.n.)

58 Pascal'in 1656-1657 tarihleri arasında yayımladığı mektup formundaki eseri. Eser, dönemin ilahiyatla ilgili tartışmalarını (örneğin Katolik Kilisesi içerisinde Jansenistler ile Cizvitler arasında devam etmekte olan uzun soluklu tartışmalar) halkın anlayabileceği bir dille aktarması ve güçlü savlar ortaya koymasıyla yayımlandığı tarihte büyük popülerite kazanmıştır. (ç.n.)

anda var olan, sanki gerçek anlamda sınırsız bir hız olabilir miş gibi sınırsız hıza sahip bir nokta! Her bir kelime delice ve bu delilikleri dile getiren de büyük bir adam!

Bir diğeri⁵⁹ bana, “Ruhunuz basit, cisimsiz ve madde-sizdir,” diyor, “ve hiçbir cisim ona dokunamadığına göre, Albertus Magnus’un⁶⁰ fizik kuramı sayesinde, benimle aynı fikirde olmadığınız takdirde ruhunuzun fiziksel olarak yanacağına size kanıtlayacağım. Ve işte Albertus’u Abeli’nin⁶¹ tasımlarıyla pekiştirmek suretiyle size bunu *a priori*⁶² olarak kanıtliyorum.” Kendisine *priori*’sini anlamadığımı fakat söylevini pek sert bulduğumu; bu denli anlaşılmaz bir şeyi bana ancak ikimizin arasında söz konusu olamayacak bir vahyin öğretebileceğini; ona, alttan alarak, benimle aynı fikirde olmama icazeti verdiğimi söylüyorum ve bana kötü bir oyun oynamasından korkarak yanından uzaklaşıyorum. Zira bu adam bana pek bir tehlikeli göründü.

Her ülkeden ve her tarikattan bir sürü safsatacı beni nesnelerin tabiatı, kendi tabiatım, geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki durumum üzerine anlaşılması imkânsız savlara boğuyor. Oysa onlara yemeden içmeden, kıyafetten, konuttan, temel ihtiyaçlardan ve bunları temin etmeye yarayan paradan bahsedildiğinde hemencecik uzlaşıveriyorlar. Mesele birkaç *pistole*⁶³ kazanmak oldu mu hepsi de can atıyor ve hiçbiri tek bir kuruşu bile atlamıyor. Fakat mesele kendi varlığımız oldu mu hiçbirinin net bir fikri yok, sağduyu on-

59 Voltaire bir kez daha Engizisyon içerisinde aktif rol oynayan Dominikenlere gönderme yapmaktadır (ç.n.).

60 Takriben 1200-1280 tarihleri arasında yaşamış Alman Katolik Dominiken keşiş, ilahiyatçı. Katolik Kilisesi’ne göre otuz altı Kilise Doktorundan biridir. (ç.n.)

61 Louis Abeli (1604-1691), *Moelle théologique* adlı eserin yazarı Fransız ilahiyatçı. Eserinin başlığı nedeniyle (Fransızca *moelle*, “ilik”) Boileau ona *moelleux* (Fransızca “ilikli”, *mec.* “yumuşak”) lakabını takmıştır. (ç.n.)

62 Latince “önsel” anlamına gelen bu tabir felsefede Tanrı’nın varlığı, yaşamın başlangıcı gibi deneyle kanıtlanamayacak olgular için kullanılır. (ç.n.)

63 Fransa’da eskiden İtalya’da ve İspanya’da basılan altın paralara verilen ad. (ç.n.)

ları terk ediyor. Dolayısıyla buradan, ilk çıkarımıma geri dönüyorum (no. IV): Evrensel bir faydası bulunmayan, sıradan insanların erişimine açık olmayan ve düşünme yeteneklerini en çok çalıştıran kişilerin bile anlamadığı şeyler insanlık açısından gerekli değildir.

XXVI. Olası dünyaların en iyisine dair⁶⁴

Kendimi eğitmek için dört bir yana koşarken Platon'un müritlerine rastladım. "Bizimle gelin," dedi içlerinden biri, "siz olası dünyaların en iyisindesiniz. Biz üstadımızı epey aştık. Onun zamanında sadece beş olası dünya vardı, zira sadece beş düzgün cisim mevcuttu."⁶⁵ Oysa bugün sonsuz sayıda olası evren var ve Tanrı en iyisini seçmiş durumda. Siz de gelin, rahat edin." Kendisine büyük bir tevazuyla şöyle cevap verdim: "Tanrı'nın yaratmış olabileceği dünyalar ya bundan daha iyi, ya tamamen buna eşdeğer ya da bundan daha kötü olabilir. Daha kötüsünü seçemezdi; eşdeğer olanlara gelince, diyelim ki böyleleri var idi, aralarında seçim yapmaya değmez, hepsi de tamamen aynıdır, aralarında bir tercih yapılamaz, zira birini seçmek diğerini seçmek demektir. Dolayısıyla en iyisini seçmemiş olması imkânsızdır. Fakat başka dünyaların var olması olası değilken bunlar nasıl olabildi?"

Kendisi çok güzel ayrımlar yaptı ve ne dediğini kendi de anlamasa da, içinde yaşadığımız dünyanın gerçek anlamda imkânsız olan bütün dünyaların en iyisi olduğu konusunda beni temin etti durdu. Ancak tam o sırada taş düşürdüğüm

64 Din felsefesinin en çetrefilli meselelerinden biri olan şer problemini çözmek üzere Leibniz'in 1710 tarihli *Théodicée* adlı eserinde ortaya attığı cümle. Buna göre, Tanrı sonsuz olası dünyanın içerisinde en iyisini seçmiştir ve içinde yaşadığımız dünya olası dünyaların en iyisidir. Voltaire, Leibniz'in bu optimist felsefesini başta *Candide* olmak üzere birden fazla eserinde hicvetmiştir. (ç.n.)

65 Platon *Timaios* adlı eserinde evrenin yaratıcısının dünyayı beş düzgün cisimden yarattığını öne sürer. (ç.n.)

ve dayanılmaz bir acı içerisinde kıvrandığım için olası dünyaların en iyisinde yaşayan yurttaşlar beni en yakın hastaneye götürdüler. Yolda bu talihli yurttaşların ikisi benzerleri tarafından kaçırıldı, biri birtakım borçları, diğeri ise basit bir şüphe yüzünden zincire vuruldu. Beni olası hastanelerin en iyisine mi götürdüler bilmem; fakat benim gibi acıyla kıvranmakta olan iki üç bin sefille birlikte istiflendim. Hastanede çok sayıda vatan savunucusu da vardı. Bana kafataslarının delgiyle delindiğini, canlı canlı kesilip biçildiklerini, kollarının, bacaklarının kesildiğini ve şanlı hemşehrilerinden binlercesinin, tarihte yaşanan ilk savaştan bu yana gerçekleşen savaşların aşağı yukarı yüz binincisine tekabül eden son savaş dâhilindeki otuz muharebeden birinde katledilmiş olduğunu anlattılar. Yine aynı binada iğrenç hayaletlere benzeyen, doğanın kanununa riayet ettikleri ve doğa da her nasılsa onların içindeki yaşam kaynağını zehirlediği için bir metalle⁶⁶ ovulup duran her iki cinsiyetten bin kadar insan göze çarpıyordu. İki refakatçime teşekkür ettim.

Mesaneme son derece keskin bir demir daldırıp bu taşocağından birkaç taş çıkardıklarında; iyileşip de geriye ömür boyu çekeceğim birkaç ağırlı rahatsızlık kaldığında rehberlerime itirazlarımı sundum. Onlara paramparça olmuş iç organlarımın içerisinde dört adet taş çıkarılabildiğine göre bu dünyada iyiliğin mevcut olduğunu, fakat mesanelerin birer taşocağı yerine fener olmalarını tercih edeceğimi söyleme cüreti gösterdim. Onlara bu harikulade dünyayı saran sayısız felaketten ve suçtan bahsettim. İçlerinden en gözü pek olanı, hemşehrim olan bir Alman⁶⁷ bana bütün bunların ıvır zıvırdan ibaret olduğunu söyledi.

66 O dönemde zührevi hastalıkların, bilhassa frenginin tedavisinde cıva kullanılmaktaydı. (ç.n.)

67 Leibniz. Paris'te doğan Voltaire elbette Alman değildir. Ancak yazılarında kimi zaman böyle eğlenceli fantezilere başvurmayı sevdiği bilinmektedir. Nitekim no. LIII'te de "Ren Nehri kıyısında doğduğunu" iddia etmektedir. (ç.n.)

“Tarquinius’un Lucretia’ya tecavüz etmesi ve Lucretia’nın kendini bıçaklaması,” dedi aynı Alman, “Tanrı’nın insanlığa büyük bir lütfuydu. Zira bu sayede tiranlar kovuldu ve tecavüz, intihar ve savaş, fethedilen halklara saadet getiren bir cumhuriyetin temellerini attı.”⁶⁸ Böyle bir saadeti kabullenmekte güçlük çektim. En başta Caesar’ın katletmiş olduğu söylenen üç milyon Galyalı ve İspanyol’un saadetini tasavvur edemedim. Yaşanan yıkımlar ve gasplar bana nahos şeylermiş gibi geldi. Fakat optimizm savunucusu yılmadı ve bana, Don Carlos’un zindancısı misali, sürekli “Sakin, sakın, bu sizin iyiliğiniz için” deyip durdu.⁶⁹ Nihayet köşeye sıkıştığında ise bana her şeyin ters gitmekte olduğu dünya denen bu ufak küreciğe takılmamak gerektiğini, Sirius yıldızında, Orion’da, Boğanın Gözü’nde⁷⁰ ve başka yerlerde her şeyin mükemmel olduğunu söyledi. “Biz de oraya gidelim öyleyse,” dedim ona.

Tam o sırada ufak tefek bir ilahiyatçı beni kolumdan çekti ve bana alçak sesle bu insanların hayalperest olduklarını, dünya üzerinde illa kötülüğün olmasının şart olmadığını ve dünyanın özellikle üzerinde iyilikten başka bir şey olmayacak şekilde yaratılmış olduğunu söyledi. “Ve size bunu kanıtlamak için şunu belirtiyim ki,” dedi ilahiyatçı, “olaylar vaktiyle on on iki gün boyunca bu şekilde cereyan etmişti.” Heyhat, diye karşılık verdim ona, olayların bu şekilde devam etmemiş olması ne kadar acı, Saygıdeğer Peder.

---

68 Asil bir aileden gelen iffetli Lucretia Roma Kralı Tarquinius Suberbus’un oğlu Sextus Tarquinius tarafından tecavüze uğramış ve intihar etmiştir. Bu olay üzerine Romalılar kralların istibdadına karşı isyan etmiş ve bu ayaklanma sonucunda Roma’da krallar dönemi sona ererek cumhuriyet dönemi başlamıştır. (ç.n.)

69 İspanya Kralı II. Felipe’nin oğlu Don Carlos (1545-1568) akıl sağlığı yerinde olmadığından babası tarafından odasına hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Prensın trajik kaderi Schiller’in ve Verdi’nin, ismini taşıyan iki eserine ilham kaynağı olmuştur. (ç.n.)

70 Boğa Takımyıldızı. (ç.n.)

XXVII. Monadlar vs. üzerine⁷¹

O sırada aynı Alman beni yine esir aldı, bana kendi doktrinini aşıladı ve ruhumun ne olduğunu net bir şekilde açıkladı. “Doğada her şey monadlardan oluşur. Sizin ruhunuz da bir monaddır. Ruhunuz dünyadaki diğer bütün monadlarla ilişkide olduğu için de onlarda olup biten her şey hakkında zorunlu olarak fikir sahibidir. Ancak bu fikirler belirsizdir, ki bu çok faydalı bir şeydir. Benim monadım gibi sizinki de bu evrenin derişik bir aynasıdır.

“Fakat sakın düşünceleriniz sonucunda harekete geçtiğinizi sanmayın. Ruhunuzun monadı ile vücudunuzun bütün monadları arasında önceden kurulmuş öyle bir ahenk mevcuttur ki, ruhunuzun bir fikri olduğunda bedeninizde bir eylem olur, fakat ikisi birbirinin devamı değildir. Bunlar birlikte gidip gelen iki sarkaçtır. Ya da dilerseniz şöyle diyelim, bir adam öğüt verirken bir diğerinin hareket etmesi gibidir. Nitekim olası dünyaların en iyisinde durumun böyle olması gerektiğini kolayca tasavvur edebilirsiniz de; zira...”

XXVIII. Plastik biçimlere dair

Bu harikulade fikirlerden hiçbir şey anlamadığımdan, Cudworth⁷² adında bir İngiliz sabit bakan gözlerimden, rahatsız tavrımdan ve eğik duran başımdan benim cehaletimi

71 Leibniz’in 1714 tarihli *Monadoloji* adlı eserine gönderme. Leibniz’in *monad* kavramını temel parçacığa benzetmek mümkündür. Leibniz’e göre maddi ve manevi dünyayı oluşturan sonsuz sayıda monad kendi içlerine kapalı, sadece kendi özlerine göre hareket ettikleri halde Tanrı’nın önceden kurmuş olduğu ahenk sayesinde bu dünyayı olası dünyaların en iyisi haline getirir. (ç.n.)

72 Ralph Cudworth (1617-1688), plastik doğalar kuramıyla tanınan İngiliz filozof, ilahiyatçı. Burada “plastik” kelimesi Eski Yunancadan (πλαστικός) gelen özgün anlamında, yani “biçim verilebilir”, “yoğrulabilir” manasında anlaşılmalıdır. (ç.n.)

fark etti. Bu fikirler, dedi bana Cudworth, size derinmiş gibi geliyor, zira içleri oyuk. Size doğanın nasıl hareket ettiğini net bir şekilde açıklayacağım. İlk olarak genel anlamda bir doğa vardır, ardından bütün hayvanları ve bütün bitkileri oluşturan plastik doğalar vardır. Anlıyor musunuz? – Tek kelimesini bile anlamıyorum, beyefendi. – O halde devam edelim.

Plastik bir doğa cismani bir özellik değildir. Bu; ne yaptığını bilmeden hareket eden, tamamen kör, hissetmeyen, muhakeme etmeyen, serpilmeyen, özdeksiz bir tözdür. Fakat lale onu büyüten, köpek onu av peşinde koşturan ve insan da akıl yürütmesini sağlayan kendi plastik biçimlerine sahiptir. Bu biçimler Tanrı'nın dolaysız araçlarıdır. Dünya üzerinde onlardan daha sadık elçiler yoktur; zira her şeyi verir, hiçbir şeyi kendilerine saklamazlar. Bunların nesnelerin gerçek prensipleri olduğunu ve plastik doğaların da en az önceden kurulmuş ahenk ve evrenin derişik aynaları olan monadlar kadar geçerli olduğunu görüyorsunuzdur. – Bana kalırsa al birini vur ötekine, dedim ona.

XXIX. Locke üzerine

Bunca talihsiz koşturmacadan sonra, bunca hakikatin peşinde koşup da bunca hayal mahsulü bulmaktan yorulmuş, yıpranmış ve utanmış bir halde, baba evine dönen müsrif oğul⁷³ misali, kendimi, bilmediği şeyleri asla biliyormuş gibi yapmayan, muazzam olmasa da temeli sağlam zenginliklere sahip, dünyanın en kalıcı nimetinden hiçbir gösteriş yapmadan istifade eden mütevazı bir adamın kollarına attım. Bu adam, hiçbir şeyi duyularımız olmadan idrak edemeyeceğimize dair benim öteden beri benimsemiş olduğum görüşü;

Doğuştan hiçbir kavrama sahip olmadığımızı;

---

73 *Yeni Ahit*'te yer alan müsrif oğul meseline gönderme, *Luka*, 15: 11-32. (ç.n.)

Ne sınırsız mekân ne de sınırsız sayı hakkında fikir sahibi olabileceğimizi;

Her zaman düşünmediğimi, dolayısıyla düşüncenin idrakimin özü değil, eylemi olduğunu;

İstediğimi yapabildiğim sürece özgür olduğumu;

Bu özgürlüğün benim irademe bağlı olmadığını; zira kapısı kapalı olan ve benim anahtarlarına sahip olmadığım odamda kendi isteğimle kaldığımda buradan çıkabilme özgürlüğüne sahip olmadığımı; zira acı çekmek istemediğim halde acı çektiğimi; zira çoğu zaman hatırlamak istediğim halde düşüncelerimi hatırlayamadığımı;

Dolayısıyla *irade özgürdür* demenin özünde saçma olduğunu; zira *bu şeyi istemeyi istiyorum* demenin saçma olduğunu; zira bunun *o şeyi arzu etmeyi arzu ediyorum*, *o şeyden korkmaktan korkuyorum* demekle eşdeğer olduğunu; nihayet iradenin mavi veyahut kare olmadığı kadar özgür de olmadığını (bkz. no. XIII);

Ancak beynime giren fikirler neticesinde isteyebileceğimi; bu fikirler sonucunda karar vermeye mecbur olduğumu; zira aksi takdirde nedensizce karar vereceğimi ve ortaya nedensiz bir sonuç çıkacağını;

Son derece sonlu bir varlık olduğuma göre sonsuzluğa dair somut bir fikre sahip olamayacağımı;

Hiçbir tözü tanıyamayacağımı; zira bunların sadece nitelikleri hakkında fikir sahibi olabileceğimi ve bir nesnenin bin farklı niteliğini bilmemin belki bin çeşit bilinmeyen niteliğe daha sahip olabilecek o nesnenin gizli doğasını tanımamı sağlamayacağını;

Yalnızca bir hafızam olduğu ve o hafızaya sahip olduğumu hissettiğim sürece aynı insan olduğumu; zira çocukluğumda bana ait olmuş olan vücudun en küçük bir kısmına dahi sahip olmadığımdan ve o yaşta beni etkilemiş olan fikirlerden geriye en ufak bir hatıra dahi kalmadığından, bir Konfüçyüs veyahut Zerdüşt olmadığım ne kadar kesin ise

benim artık o çocuk olmadığımın da o kadar kesin olduğunu teyit etti. Beni büyürken görmüş ve hep yanımda kalmış olanlar tarafından aynı insan olarak tanınıyorum. Ancak ben hiçbir şekilde aynı varoluşa sahip değilim; artık eski ben değilim, artık yeni bir kimliğim. Bundan doğan nice eşsiz sonucu bir düşünün!

Ve nihayet aynı adam, nesnelerin prensiplerine ilişkin bilincinde olduğum derin cehaletime uygun olarak, Tanrı'nın hissetme ve düşünme yetisi bahşetmeye tenezzül ettiği tözlerin hangileri olduğunu bilebilmemin imkânsız olduğunu teyit etti. Nitekim özü düşünmek olan, sürekli düşünen ve kendi kendilerine düşünen tözler var mıdır? Bu durumda söz konusu tözler, her ne olurlarsa olsunlar, tanrıdırlar; zira özlere O olmadan sahip olduklarına, O olmadan düşündüklerine göre, bunların Ebedî ve Yaratıcı Varlığa hiçbir şekilde ihtiyaçları yoktur.

İkinci olarak, şayet Ebedî Varlık birtakım canlılara hissetme ve düşünme yetisi bahşettiyse, onlara özünde sahip olmadıkları bir şey vermiş demektir. O halde bu yetiyi, ne olurlarsa olsunlar bütün canlılara vermiş olabilir.

Üçüncü olarak, biz hiçbir canlıyı sonuna kadar tanımıyoruz. Dolayısıyla bir canlının duygu ve düşünce kabul edebilme yetisine sahip olup olmadığını bilmemiz imkânsız. *Madde* ve *tin* kelimeleri birer kelimedenden ibaret; bu iki şeye dair tam bir fikrimiz yok. Öyleyse temelde tinin düşünemediğini dile getirmek ne kadar gülünç ise, bizzat Tanrı tarafından düzenlenmiş bir cismin bizzat Tanrı'nın düşüncesini kabul edemediğini dile getirmek de bir o kadar pervasızlıktır.

Dördüncü olarak, diyelim ki madde ve harekete dair hiçbir fikri olmayan salt tinsel tözler mevcut. Bunların maddenin ve hareketin varlığını inkâr etmeleri hoş karşılanır mıydı?

Dünya'nın Güneş etrafındaki hareketini kanıtladığı için Galileo'yu dinsiz ve saçma bularak mahkûm eden bilge

cemaatin,⁷⁴ maddeye çekim gücü verilip verilmediğini incelemeyi teklif eden Şansölye Bacon'ın⁷⁵ fikirlerinden haberdar olduğunu varsayıyorum. Ve yine aynı mahkemenin sözcüsünün bahsi geçen ağırbaşlı şahsiyetlere, İngiltere'de, Tanrı'nın Satürn'den bizim ufak çamur yığınının varıncaya kadar her maddeye her türlü itkidenden mutlak surette bağımsız –zira itki yüzeylere, kütle çekimi ise katı maddelere etki eder– belli bir merkeze yönelim, bir çekim, bir kütle çekim verdiğini düşünebilecek kadar çılgın insanlar olduğunu bildirip şikâyet ettiğini varsayıyorum. İnsan aklını, hatta bizzat Tanrı'yı yargılayan bu hâkimlerin derhal hükümlerini verip, Newton'ın o zamandan bu zamana kanıtlamış olduğu kütle çekimini⁷⁶ lanetlediğini; Tanrı'nın böyle bir şey yapmasının imkânsız olduğunu beyan edip kütlelerin belli bir merkeze doğru çekimini dine küfür ilan ettiğini görmez miydiniz? Bana kalırsa, Tanrı'nın herhangi bir teşekküllü canlıya hissetme ve düşünme yetisi veremeyeceğini beyan etme cüretinde bulunsam ben de aynı pervasızlığı göstermiş olurum.

Beşinci olarak, Tanrı'nın hayvanlardaki teşekküllü maddeye duyum, hafıza, dolayısıyla da düşünce bahşetmiş olduğundan şüphe etmem mümkün değildir. O halde O'nun aynı lütfu başka hayvanlara da göstermiş olabileceğini niçin inkâr edeyim? Daha önce de dile getirildi. Asıl güçlük teşekküllü maddenin düşünebilip düşünemediği değil, her ne olursa olsun bir canlının nasıl düşünebildiğini bilmektir.

Düşüncede tanrısal bir şey mevcuttur. Evet, hiç şüphesiz öyle ve ben, tam da bu nedenle düşünen canlının ne olduğunu asla bilemeyeceğim. Hareket prensibi de tanrısalıdır ve

74 Roma Engizisyonu. (ç.n.)

75 Francis Bacon (1561-1626), İngiliz filozof, devlet adamı. (ç.n.)

76 Galileo Roma Engizisyonu tarafından 1633'te mahkûm edilmiş; Newton evrensel kütle çekim yasasını 1687'de yayımlanan *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adlı eserinde kanıtlamıştır. (ç.n.)

bütün uzuvlarımın yasalarını yerine getirmekte olduğu bu hareketin nedenini de asla bilemeyeceğim.

Aristoteles'in çocuğu sütannesinin kucağındaiken emmek istediği meme ucunu ağzına alıp geriye çektiği diliyle havayı pompalayarak ve boşluk oluşturarak tam anlamıyla hava basıncıyla işleyen bir makine oluştururken, babası bütün bunlardan bihaber rasgele doğanın boşluktan nefret ettiğini söyleyip duruyordu.⁷⁷

Hippokrates'in çocuğu dört yaşındaiken parmağını elinin üzerinde gezdirirken kan dolaşımını kanıtlıyor; oysa Hippokrates kanın dolaştığını bilmiyordu.⁷⁸

Kim olursak olalım, hepimiz o çocuklar gibiyiz. Hari-kulade şeyler yapıyoruz ve hiçbir filozof bunların ardındaki mekanizmayı bilmiyor.

Altıncı olarak, işte Locke'un mütevazı savına ilişkin kendi entelektüel yetimin üretebildiği nedenler, daha doğrusu şüpheler. Bir kez daha tekrar ediyorum: Ben içimizde düşünenin madde olduğunu söylemiyorum. Ben Locke'la birlikte Tanrı'nın maddeye düşünme yetisi vermesinin imkânsız olduğunu beyan etmenin bize düşmediğini, böyle bir şeyi beyan etmenin saçma olduğunu ve Yüce Varlığın kudretini sınırlamanın birtakım yer solucanlarının haddi olmadığını söylüyorum.

Yedinci olarak, bu meselenin ahlaka tamamen yabancı olduğunu eklemek isterim. Zira madde ister düşünebilsin ister düşünemesin, düşünen her kimse adil olmalıdır; zira Tanrı'nın düşünce verdiği atom, bizim atom kadar bile tanımadığımız ve vaktiyle *nefes*, bugün ise *tin* olarak adlandırdığımız meçhul varlık kadar layık olabilir veya gözden düşebilir, cezalandırılabilir veya ödüllendirilebilir ve sonsuza kadar var olabilir.

---

77 Bkz. Aristoteles, *Fizik*, IV, 6-9. (ç.n.)

78 Kan dolaşımı ilk kez İngiliz hekim William Harvey tarafından 1628'de kanıtlanmıştır. (ç.n.)

Sadece *nefes* olarak adlandırılan varlığın hissetme ve düşünme yetisine sahip olduğuna inananların, bilge Locke'un tarafını tutan ve Tanrı'nın kudretini salt bu nefese hayat vermekle sınırlamaya cesaret edemeyenlere zulmettiklerini biliyorum. Fakat bütün dünya ruhun hafif bir cisim, bir nefes, ateşten bir töz olduğuna inanırken, bize ruhun özdeksiz olduğunu öğretenlere zulmetmek adil olur muydu? Ruhun incecik bir cisim olduğuna inanan bütün Kilise Babaları,⁷⁹ insanlara tam özdeksizlik fikrini getiren diğer Kilise Babalarına zulmetseler haklı olurlar mıydı? Hiç şüphesiz ki hayır. Zira zulmeden menfurdur. İşte bu nedenle tam özdeksizliği anlamadan kabul edenler, onu anlamadıkları için, onu reddedenleri hoş görmek zorunda kalmıştır. Tanrı'nın *madde* olarak adlandırılan meçhul varlığa can verme gücünü reddedenler de, Tanrı'yı bu güçten yoksun bırakmaya cüret edemeyenleri hoş görmek zorunda kalmıştır. Zira insanların birtakım tasımlar için birbirinden nefret etmesi terbiyesizliktir.

XXX. Şu ana kadar ne öğrendim?

Locke'u da kendimi de saydığımda yüzlerce hatadan süzülerek elde edilmiş ve bir sürü şüpheyile yüklü dört beş hakikate haiz olduğumu gördüm. Sonra da kendi kendime şöyle dedim: Aklımla elde ettiğim bu azıcık hakikat, içlerinde birkaç ahlak prensibi bulamadığım sürece elimde kısır bir nimet olarak kalacak. İnsan kadar cılız bir hayvanın doğanın efendisinin bilgisine ulaşması çok güzel; fakat bundan yaşamımı nasıl sürdürmem gerektiğine dair birtakım kurallar çıkartmadığım takdirde bana cebir ilminden daha fazla bir fayda sağlamayacaktır.

⁷⁹ Hristiyanlığın entelektüel ve öğretisel temellerini kuran eski ve nüfuzlu ilahiyatçılara verilen ad. (ç.n.)

XXXI. Bir ahlak var mıdır?

İklim, terbiye, dil, kanun, ibadet ve zekâ seviyeleri bakımından farklı ne kadar çok insan gördüysem, hepsinin aynı ahlaki temele sahip olduğuna o denli kani oldum. İlahiyata dair hiçbir şey bilmelerse de hepsi haklıya ve haksıza dair kabaca bir kavrama sahiptir ve hepsi de bu kavramı aklın gelişmeye başladığı yaşta edinmiştir. Tıpkı matematik öğrenmeden ağır yükleri sopalarla kaldırma, bir derenin üzerinden bir tahta parçasına basarak geçme sanatını doğal olarak edinmiş olmaları gibi.

Bu nedenle haklı haksız fikri, bana göre, onlar açısından elzemdir; zira hepsi de harekete geçip akıl yürütebildikleri andan itibaren bu konuda uzlaşmıştır. Demek ki bizi yaratmış olan üstün zekâ, dünya üzerinde belli bir süre yaşayabilmemiz için adaletin var olmasını istemiştir. Aksi takdirde, kanımca, ne hayvanlar gibi kendi kendimizi besleyebilme içgüdümüz ne de onlar gibi doğal silahlarımız olduğuna ve her türden tehlikeye açık bir çocukluğun savunmasızlığı içerisinde yıllarımızı geçirdiğimize göre vahşi hayvanların, açlığın ve sefaletin pençesinden kurtulabilen bir avuç insan bir parça yiyecek ve post uğruna birbirlerine girmekle meşgul olur ve silah kullanacak duruma gelir gelmez de, tıpkı Kadmos'un ejderhasından çıkan çocuklar⁸⁰ gibi kısa sürede birbirlerini yok ederlerdi. En azından insanlar bütün toplumların temeli olan adalet kavramını tasavvur edememiş olsalardı tek bir toplum bile olmazdı.

Şayet Tanrı Mısırlılara da İskitlere de, tıpkı ezelden beri belli bir enerji seviyesine ulaştıklarında zorunlu olarak ve

---

80 Kadmos, Yunan mitolojisinde Thebai'nin kurucusu ve ilk kralı. Yoldaşlarını öldüren ejderhayı yok eden Kadmos, Athena'nın emriyle ejderhanın dişlerini toprağa ekmiş, topraktan silahlı vahşi adamlar çıkmıştır. Kadmos ortalarına bir taş atmak suretiyle adamların birbirlerini boğazlamalarını sağlamış, geriye sadece beş kişi kalmıştır. Bu beş adam Thebai kalesini inşa etmesinde Kadmos'a yardım etmiştir. (ç.n.)

aynı şekilde her iki ırkın da devamını sağlayan organlar verdiği gibi, geliştikçe haklı ve haksıza dair aynı zorunlu prensipleri fark etmelerini sağlayacak akıllı da vermemiş olsaydı, piramitleri ve obeliskleri inşa eden Mısırlı ile kulübe nedir onu bile bilmeyen göçebe İskit nasıl haklı ve haksıza dair aynı temel kavramlara sahip olmuş olabilirdi? Konuştukları dilde geometriyi ve astronomiyi ifade edecek terim bile bulunmayan barbar, cahil, batıl inançlı bir güruh, zalim ve tefeci bir halk⁸¹ görüyorum. Yine de bu halk; yıldızların rotalarını bilen bilge Keldanilerle ve yıldızlarla ilgili sahip oldukları bilgileri okyanusun Akdeniz’le birleştiği yerde, yarıkürenin en uç sınırlarında koloniler kurmak için kullanan daha da bilge Fenikelilerle aynı temel kanunlara sahiptir. Bütün bu halklar anne ve babaya hürmet edilmesi gerektiğini, yalan yere yemin etmenin, iftira atmanın ve adam öldürmenin nefretlik suçlar olduğunu söyler. Demek ki hepsi de gelişmiş akıllarında oluşan aynı prensipten aynı sonuçları çıkarırlar.

XXXII. Gerçek yararlılık. Adalet kavramı

Bana göre belli bir adalet kavramı o kadar doğaldır, bütün insanlar tarafından o denli evrensel şekilde kabul görmüştür ki, bu kavram bütün kanunlardan, bütün antlaşmalardan ve bütün dinlerden bağımsızdır. Bir Türkten, bir Mecusiden, bir Malabarlıdan⁸² yemek yesinler, kıyafet alsınlar diye borç vermiş olduğum parayı geri istediğimde hiçbirinin aklına “Biraz bekleyin, önce Muhammed’in, Zerdüşt’ün veya Brahma’nın size paranızı geri vermemi buyurup buyurmadığına bir bakayım” diye cevap vermek gelmez. Hakkaninietin bana borcunu ödemesini gerektirdiğini kabul eder ve borcunu ödemese bile bunun nedeni yoksulluğunun veya aç-

81 Yahudiler. (ç.n.)

82 18. yüzyılda bu terim genel olarak bütün Hintlileri ifade etmekteydi. (ç.n.)

gözlülüğünün kendisinin de kabul ettiği adalet kavramından ağır basmasıdır.

Dünya üzerinde kişinin babasına ve annesine gücü yettiği halde yiyecek vermeyi reddetmesini haklı, güzel, münasip ve namuslu bir hareket olarak gören hiçbir halk olmadığını ve hiçbir kabilenin, hatta fanatik yobazlardan oluşan bir tarikatın bile iftirayı güzel bir eylem olarak görmediğini kesin olarak beyan edebilirim.

Bana göre adalet kavramı bütün kâinatın onay verdiği o denli temel bir hakikattir ki, beşerî toplumları kahreden en büyük suçlar bile adalet kisvesi altında işlenir. Suçların en büyüğü, en azından en yıkıcısı, dolayısıyla da doğanın amacına en zıt olanı savaştır. Oysa bu suçu adalet bahanesiyle haklı göstermeye çalışmayan tek bir saldırgan dahi yoktur.

Romalı çapulcular bütün istilalarını *Fecialis*⁸³ adını verdikleri rahipleri aracılığıyla haklı gösterirlerdi. Bir ordunun başına geçen her eşkıya akınlarına bir tebliğle başlar ve savaş tanrısına yakarır.

Küçük hırsızlar bile birlik olduklarında, “Hadi gidip çalalım; dulun, yetimin elinden rızkını alalım” demezler. Aksine şöyle derler: “Adil olalım, gidip malımızı onu gasp eden zenginlerin elinden alalım”. Hırsızların kendi aralarında 16. yüzyıldan beri basılmakta olan bir sözlüğü bile vardır.⁸⁴ Kendilerinin *argo* olarak adlandırdığı bu vokabülerde *soygun*, *hırsızlık*, *vurgun* kelimeleri yoktur. *Kazanmaya*, *geri almaya* tekabül eden terimler kullanılır.

Olabilecek en haksız cinayetin teklif edildiği bir devlet konseyinde *adaletsizlik* kelimesi asla zikredilmez. Komplocular, hatta en kan dökücüleri dahi hiçbir zaman, “Hadi gidip suç işleyelim” dememiştir. Bunun yerine hepsi de, “Tiranın işlediği suçların vatan namına intikamını alalım”, “Bize

83 Veya *Fetialis*. Eski Roma’da savaşların resmî ilanı, antlaşmaların teyidi gibi görevleri yerine getiren rahiplere verilen ad. (ç.n.)

84 Fransa’da ilk argo sözlüğü 1596’da yayımlanmıştır. Bkz. Pechon de Ruby, *La vie générale des marcelots, gueux et boesmiens*. (ç.n.)

adaletsizce geleni cezalandıralım” demiştir. Kısacası korkak dalkavuklar, barbar bakanlar, iğrenç komplocular, günaha batmış hırsızlar, hepsi de kendilerine rağmen ayaklar altına aldıkları erdeme hürmet ederler.

Aydın ve kibar Fransızların tiyatrolarında *Pompée*’nin birinci sahnesinde yer alan, esinlendiği Lucanus’un dizelerinden çok daha aşırıya kaçan ve korkunç olduğu kadar yanlış da olan şu dizelere tahammül edebilmiş olmaları beni her zaman şaşırtmıştır:

Adalet, hak hukuk içi boş fikirlerdir.

*Kralların hukuku hiç kimseyi esirgememektir.*⁸⁵

Ve bu mide bulandırıcı sözler genç Ptolemaios’un bakanı Pothinus’a⁸⁶ söylenmiştir. Oysa Pothinus’un tam da bakan olduğu için bunların tam tersini söylemesi, Pompeius’un ölümünü gerekli ve haklı bir felaket gibi göstermesi gerekirdi.

Yani ben haklı haksız kavramlarının hastalık sağlık, doğru yanlış, münasip namünasip kavramları kadar açık seçik ve evrensel olduğuna inanıyorum. Haklı ile haksızın sınırlarını belirlemek çok güçtür. Tıpkı hastalık ile sağlık, münasip olan ile münasip olmayan, doğru ile yanlış arasındaki orta çizgiyi belirlemenin de güç olması gibi. Bunlar birbirine karışan nüanslardır. Buna karşılık, keskin renkler herkesin gözüne çarpar. Örneğin, bütün insanlar bize ödünç verilmiş şeylerin iade edilmesi gerektiğini kabul eder. Fakat ben iki milyon borçlu olduğum kişinin bu parayı vatanımı zincire vurmak için kullanacağını kesinkes biliyorsam, ona

85 Corneille’in 1644 tarihli oyunu, *La Mort de Pompée*, Perde I, Sahne I. Corneille oyununu kaleme alırken Romalı şair Lucanus’un Caesar ile Pompeius’u karşı karşıya getiren Roma iç savaşını anlatan *Pharsalia* adlı epik şiirinden esinlenmiştir. (ç.n.)

86 MÖ 51-47 yılları arasında hüküm süren Antik Mısır Kralı XIII. Ptolemaios’un naibi hadım. Pothinus tarihte Ptolemaios’u kız kardeşi ve taht ortağı Kleopatra’ya karşı kıskırtıp iç savaş başlatmasıyla ve Pompeius’un başını kestirip kesik başı Caesar’a sunmasıyla tanınır. (ç.n.)

bu ölümcül silahı yine de vermem gerekir mi? İşte duygular bu noktada bölünür. Ancak genel olarak hiçbir kötülüğe yol açmadığı takdirde verdiğim yemini tutmam gerekir. Kimse bundan hiçbir zaman kuşku duymamıştır.

XXXIII. Evrensel tasdik hakikate dair bir kanıt mıdır?

Bana her çağdan ve her ülkeden insanın onay vermesinin hakikatin kanıtı olmadığı şeklinde karşı çıkılabilir. Bütün halklar sihre, büyüye, iblislere, hayaletlere, yıldızların etkisine ve buna benzer daha yüzlerce başka saçmalığa inanmıştır. Haklı haksız kavramı konusunda da aynı şey olmuş olamaz mı?

Bana kalırsa hayır. İlk olarak, bütün insanların bu içi boş hayallere inanmış olduğu doğru değildir. Bu hayaller gerçekte avamın budalalığını beslemiştir ve halkın da, büyük adamların da avamı vardır. Ancak bilgelerin pek çoğu bunlarla her zaman alay etmiştir. Ve aynı bilgiler haklı haksız kavramını daima halk kadar, hatta halktan daha da fazla kabul etmiştir.

Cadılara, iblislere, vs. inanmak insanlık açısından gerekli olmaktan çok uzaktır. Buna karşılık, adalete inanmak mutlak surette elzemdir. O halde bu inanç Tanrı vergisi aklın gelişimine, cadı, cinli, vs. gibi kavramlar ise tam tersine, aynı aklın çarpıklıklarına delalet etmektedir.

XXXIV. Locke aleyhine

Beni eğiten ve bana kendi kendimden şüphe etmeyi öğreten Locke da kimi zaman tıpkı benim gibi yanılığa düşmüyor mu? Doğuştan fikir diye bir şey olmadığını kanıtlamak istiyor; ancak son derece haklı nedenlere hayli kötü bir neden eklemiyor mu? İnsanın benzerini kazanda kaynatıp

yemesinin doğru olmadığını kabul ediyor. Bununla birlikte, tarihte yamyam milletlerin var olduğunu ve bu düşünen varlıkların, şayet benim insanlık açısından elzem addettiğim haklı haksız kavramına sahip olmuş olsalardı, yamyamlık etmeyeceklerini söylüyor. (Bkz. no. XXXVI)

Burada tarihte gerçekten yamyam milletlerin olup olmadığı meselesine girmeden ve bütün Amerika'yı katedip de hiç yamyama rastlamayan, aksine bütün vahşiler tarafından olabilecek en büyük insaniyetle ağırlanan seyyah Dampier'nin⁸⁷ aktardıklarını incelemeden benim buna vereceğim cevap şudur:

Galipler savaşta aldıkları esirleri yemiş, bu eylemlerinin son derece haklı olduğuna, bu esirler üzerinde yaşam ve ölüm hakkına sahip olduklarına ve sofraya koyacak pek de lezzetli yemekleri olmadığı için zaferlerinin meyvesiyle beslenebileceklerine inanmışlardır. Böyle yaparak zafer arabalarına zincirledikleri esir prensleri boğdurtan, fakat meyvelerini yemeyen Romalı muzaffer komutanlardan çok daha adil hareket etmişlerdir. Romalılar ve vahşiler adalet dair son derece yanlış bir fikre sahiptiler, kabul ediyorum. Fakat sonuçta her ikisi de doğru şekilde hareket ettiklerine inanıyordu. Kaldı ki aynı vahşilerin esirleri kendi toplumlarına kabul ettikleri vakit onlara kendi çocukları gözüyle baktıkları doğru ise, aynı Eski Romalılar da binlerce hayranlık uyandırıcı adalet örneği sergilemişlerdir.

XXXV. Locke aleyhine

Bilge Locke'la birlikte doğuştan sahip olunan kavram diye bir şey olmadığını, hiçbir uygulama prensibinin doğuştan bilinmediğini kabul ediyorum. Bu öyle sabit bir gerçek-

⁸⁷ William Dampier (1651-1715), İngiliz kâşif, korsan, denizci. Bkz. *A New Voyage Around The World* (1697). (ç.n.)

tir ki, şayet çocuklar Tanrı fikriyle doğmuş olsalardı net bir Tanrı kavramına sahip olacakları ve bütün insanların aynı kavramda birleşecekleri açıktır. Oysa böyle bir uzlaş hiç görülmedi. Gelişmiş ahlaki prensiplerle doğmadığımız da bir o kadar açıktır. Aksi takdirde bütün bir milletin her bir bireyinin kalbine yazılmış bir ahlak prensibini reddetmesi nasıl mümkün olurdu?

Hepimizin kimseye düşünce tarzından dolayı zulmedilmemesi gerektiğine dair hayli gelişmiş bir ahlaki prensiple doğmuş olduğumuzu farz edelim. Bu durumda bütün bir halk nasıl zalimlerden oluşabilirdi? Her insanın kendi içinde verdiği yemine sadık kalmasını emreden bariz bir kanun barındırdığını varsayalım. Bu durumda meclis bünyesinde toplanan aynı insanlar sapkınlara verilen sözün tutulmaması gerektiğine nasıl hükmedebilirdi? Tekrar söylüyorum: Tanrı bize böyle olmadık doğuştan fikirler yerine yaşla birlikte güçlenen ve hepimize dikkatli, tutkulardan ve önyargılardan arınmış bir şekilde baktığımız takdirde bir Tanrı'nın var olduğunu ve adil olmamız gerektiğini öğreten bir akıl vermiştir. Fakat Locke'un bundan çıkardığı sonuçlarla hemfikir olamam. Bana göre Locke bu noktada, her ne kadar son derece uzak olsa da, Hobbes'un sistemine fazlasıyla yaklaşır görünmektedir.

İşte Locke'un *İnsanın Anlama Yetisi*⁸⁸ adlı eserinin ilk kitabında yer alan kendi sözleri: "Saldırıya uğrayıp düşmüş bir şehir düşünün ve katliam ve ganimet fikriyle hareket eden askerlerin kalbinde erdeme bir nebze saygı, herhangi bir ahlak prensibi, işledikleri suçlar yüzünden herhangi bir vicdan azabı olup olmadığına bir bakın". Hayır, vicdanları rahatsız değildir. Peki neden? Nedeni, haklı olduklarına inanmalarıdır. İçlerinden hiçbiri uğruna savaştıkları prensin davasını haksız addetmemiş, hepsi de bu dava için canlarını tehlikeye

---

88 Tam adı *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine bir Deneme*. İlk kez 1689'da yayımlanmıştır. (ç.n.)

atmış ve yaptıkları pazarlığa uygun hareket etmiştir. Saldırı sırasında öldürülebilirlerdi; öyleyse öldürmeye hakları olduğuna inanırlar. Yine saldırı sırasında gaspa uğrayabilirlerdi; öyleyse gasp edebileceklerini düşünürler. Buna bir de hepsinin muhakeme etmeyen bir öfkenin sarhoşluğu içerisinde oldukları gerçeğini ekleyin. Bu askerlerin adalet ve dürüstlük fikrini tamamen reddetmediklerine kanaat getirmek için, onlara şehrin yağmasından elde edecekleri paradan çok daha fazlasını, tecavüz ettikleri kızlardan çok daha güzellerini teklif edin ve koştuğunuz tek şart da hâlâ direnmekte olan ve onları her an öldürebilecek üç dört bin düşmanı boğazlamak yerine gidip kendi krallarını, şansölyelerini, devlet bakanlarını ve başrahiplerini boğazlamaları olsun. Teklifinizi dehşetle reddetmeyecek tek bir asker dahi bulamazsınız. Oysa siz onlara dört bin cinayet yerine sadece altı cinayet teklif etmişsiniz, üstüne çok daha büyük bir ödül sunmuşsunuzdur. Öyleyse teklifinizi niçin reddederler? Bunun nedeni dört bin düşmanı öldürmenin haklı bir eylem olduğuna inanmaları, buna karşılık sadakat yemini ettikleri hükümdarlarını öldürme fikrinin onlara nefretlik bir suç gibi görünmesidir.

Locke sözlerine devam eder ve hiçbir uygulama prensibinin doğuştan olmadığını kanıtlamak için, dediğine göre, oyun olsun diye çocuklarını canlı canlı toprağa gömen Megrellerden ve kendi çocuklarını yemek üzere iyice semirtmek amacıyla hadım eden Karayıplılardan bahseder.

Bu büyük adamın söz konusu masalları aktararak aşırı bir saflık göstermiş olduğu daha önce başka bir yerde belirtilmiştir.⁸⁹ Megrellerin çocuklarını sırf zevk olsun diye toprağa gömdüklerinden bahseden tek kişi Lambert'dir⁹⁰ ve o da yeterince güvenilir bir yazar değildir.

89 Nitekim Voltaire'in daha önce atıfta bulunduğu Dampier bu rivayetleri (bilhassa yamyamlık hikâyelerini) yalanlamıştır. (ç.n.)

90 Claude-François Lambert (1705-1765), Fransız rahip, yazar. Bkz. 1749 tarihli eseri *Recueil d'observations curieuses sur les moeurs, les coutumes, les usages [...] de différens peuples de l'Asie, de l'Afrique & de l'Amérique*. (ç.n.)

Doğru sözlü bir seyyah olarak kabul edilen ve Megrelya'da⁹¹ tutsak alınıp fidyesi ödenen Chardin,⁹² şayet ülkede böyle korkunç bir âdet olsa idi bundan muhakkak bahsederdi. Gerçi böyle bir şey söylemiş olsa bile, bu ona inanmamız için yeterli olmazdı. Böylesine tuhaf bir olayın tarihî gerçekliğini ispatlamak için farklı milletlerden ve dinlerden yirmi gezginin söz konusu olayı teyit etmesi gerekirdi.

Antil Adaları'nda çocuklarını yemek amacıyla hadım eden kadınlar için de aynı şey geçerlidir. Anneliğin tabiatında böyle bir şey yoktur.

İnsan kalbi bu şekilde yaratılmamıştır. Çocukları hadım etmek son derece nazik, son derece tehlikeli bir işlemdir ve semirtmek şöyle dursun, onları en az bir sene boyunca zayıflatır ve çoğu zaman öldürür. Bu aşırılığa sadece lüks fazlası ve kıskançlıkla sapkınlaşan ve karılarına ve cariyelerine hizmet etsinler diye hadım ağa kurumunu icat eden kodamanlar başvurmuştur. Bu işlem İtalya'da ve papanın kilisesinde sırf sesleri kadın sesinden daha güzel müzisyenlere sahip olmak için uygulanmıştır.⁹³ Ancak Antil Adaları'nda vahşilerin sırf lezzetli bir yemeğe çevirmek için küçük oğlan çocuklarını hadım etmek gibi bir incelik icat ettikleri düşünülemez. Hem sonra küçük kızlarına ne yapmış olabilirler?

Yine Locke, memleketlerinin kadınlarıyla zina işlemeye meyletmemek için dinî duygularla dişi eşekleriyle çiftleşen Muhammed'in dinine mensup evliyalar olduğunu öne sürer. Bu tür hikâyeleri Prens Maurice'le⁹⁴ Brezilya dilinde tatlı tatlı sohbet eden papağan hikâyesiyle aynı kefeye koymak gerekir. Locke, prensin tercümanının onunla alay etmiş olabileceğinden şüphe dahi etmeden bu hikâyeyi aktaracak kadar saflık

---

91 Bugünkü Gürcistan (ç.n.).

92 Jean Chardin (1643-1713), bilhassa Doğu'ya yaptığı seyahatlerle tanınan Fransız gezgin, yazar. (ç.n.)

93 İtalya'da 16. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl başına kadar var olan kastratoları gönderme. (ç.n.)

94 Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1637-1643 tarihleri arasında Hollanda hâkimiyetindeki Brezilya'da vali, "Brezilyalı" lakabıyla tanınır. (ç.n.)

göstermiştir. *Kanunların Ruhu*'nun yazarı⁹⁵ da aynı şekilde ya yalancı ya da yanlış bilgilendirilmiş birkaç gezginin sözünden yola çıkarak güya Tonquin'e, Bantam'a, Borneo'ya, Formosa'ya ait kanunlara atıfta bulunur. Bana göre, o ve Locke gibi büyük şahsiyetlerde bu tür bir saflık mazur görülemez.

XXXVI. Doğa her yerde aynı

Locke'u burada bırakıp Newton ile birlikte şunu söylemek istiyorum: *Natura est semper sibi consona*, doğa daima kendine benzer. Bir yıldıza etki eden kütle çekim yasası bütün yıldızları, bütün maddeleri etkiler. Temel ahlak kuralları da bütün bilinen milletleri aynı şekilde etkiler. Bu kanunların tefsirinde bin farklı koşulda bin çeşit farklılık mevcuttur. Ancak özü daima aynıdır ve bu öz de, haklı haksız fikridir. İnsan sarhoşken aklını kaybettiği gibi tutkularının hiddetiyle inanılmaz haksızlıklar da edebilir. Fakat sarhoşluk geçince akıl geri gelir ve kanımca bu, beşerî toplumların sürüp gidebilmesinin yegâne nedenidir. Birbirimize duyduğumuz ihtiyaca bağlı bir nedendir bu.

Peki bizler adalet fikrini nasıl edindik? Tıpkı ihtiyatlılık, hakikat, edep fikirlerini edindiğimiz gibi: duygu ve akılla. Hayranlık kazanmak için kendini ateşe atmaya kalkan ve bundan kurtulmayı uman bir adamın bu eylemini son derece ihtiyatsız bulmamamız imkânsızdır. Öfkeye kapılıp bir insanı öldüren bir adamın bu eylemini son derece haksız bulmamamız imkânsızdır. Toplum, kalbimizden asla sökülüp alınamayacak bu kavramlar üzerine kuruludur. İşte bu nedenle her toplum, kölesi olduğu birkaç tuhaf ve korkunç batıl inanca rağmen ayakta kalmaktadır.

Peki haklı ile haksızı hangi yaşta öğreniriz? İki kere ikinin dört ettiğini öğrendiğimiz yaşta.

95 Montesquieu. (ç.n.)

XXXVII. Hobbes üzerine

Ey sen, derin ve tuhaf filozof, iyi vatandaş, cüretkâr zekâ, Descartes düşmanı; Descartes gibi yanılan sen; fizikte büyük, fakat Newton'dan önce yaşamış olduğun için bağışlanabilir hatalar yapan sen; hatalarını telafi etmeyen hakikatler dile getiren sen; doğuştan fikirler denen kavramın içi boş bir hayal olduğunu ilk kanıtlayan sen; pek çok konuda Locke'un, fakat Spinoza'nın da öncüsü olan sen; okurlarına dünya üzerinde sözleşme kanunlarından başka kanun bulunmadığını, bir ülkede haklı veya haksız olarak nitelendirilmeleri konusunda uzlaşmaya varılmış şeyler dışında haklı veya haksız olmadığını kanıtlamayı neredeyse başararak onları şaşırtman hep boşuna. Şayet Cromwell⁹⁶ ile ıssız bir adaya düşseydin ve Cromwell İngiltere Adası'nda kralının tarafını tuttuğun diye seni öldürmek isteseydi, bu saldırı sana bulunduğun yeni adanda ülkende olduğu kadar haksız görünmez miydi?

Doğa kanununda “Herkes her şey üzerinde, her kişi benzerinin canı üzerinde hak sahibidir” diyorsun. Hakkı güçle karıştırıyor olmayasın? Gücün hak doğurduğunu ve güçlü kuvvetli bir oğlun yaşlı ve çökmüş babasını öldürdüğü için hiçbir vicdan azabı çekmeyeceğini mi düşünüyorsun? Ahlakla ilgili inceleme yapacak herkes işe senin kitabını kalpten reddederek başlamalı. Gerçi senin kalbin seni herkesten daha çok reddetmiştir; zira sen de Spinoza gibi erdemliydin ve tıpkı onun gibi tek eksiğin şahsen uyguladığın ve başkalarına salık verdiğin gerçek erdem prensiplerini öğretmemekti.

---

⁹⁶ Oliver Cromwell (1599-1658), İngiliz general, devlet adamı. 1642-1651 tarihleri arasında yaşanan İngiliz İç Savaşı'nda parlamento güçlerini yönetmiş, yönetim biçimini monarşiden cumhuriyete çevirmiş, 1653'ten ölümüne kadar Koruyucu Lord sıfatıyla Britanya Adaları'nı yönetmiştir. (ç.n.)

XXXVIII. Evrensel ahlak

Ahlak bana o denli evrensel, bizi yaratan evrensel Varlık tarafından o denli hesaplanmış, uğursuz tutkularımızı dengelesin ve kısacık ömrümüzdeki kaçınılmaz acıları dindirsin diye o denli özellikle tasarlanmış görünüyor ki, Zerdüşt'ten Lord Shaftesbury'ye⁹⁷ kadar bütün filozofların, nesnelerin prensipleriyle ilgili hepsinin farklı fikirleri de olsa, aynı ahlakı öğrettiklerini görüyorum. Birincil prensipleri ya reddetmiş ya da sorgulamış olan Hobbes'un, Spinoza'nın, hatta Bayle'in bile ısrarla adalet ve erdem tembih ettiğini gördük.

Her milletin kendine has dinî törenleri, metafiziğe ve ilahiyata dair çoğu zaman saçma ve insanı çileden çıkaran görüşleri olmuştur. Fakat iş adil olmanın gerekliliğine geldiğinde, bütün evren bu konuda hemfikirdir. Daha önce no. XXXVI'da belirttiğimiz bu noktayı ne kadar tekrar etsek azdır.

XXXIX. Zerdüşt üzerine

Nasıl Platon Eski Atinalılara dokuz bin yıllık bir geçmiş biçtiyse,⁹⁸ Perslerin de dokuz bin yıllık bir geçmiş biçtiği Zerdüşt'ün hangi çağda yaşadığı konusuna girmeyeceğim. Ben sadece Zerdüşt'ün ahlaki buyruklarının günümüze kadar muhafaza edilmiş olduğunu görüyorum. Bunlar Zerdüştî rahiplerin eski dilinden Mecusilerin halk diline çevrilmiştir ve bu derlemeyi dolduran çocukça benzetmelere, gülünç kurallara, fantastik fikirlere bakılacak olursa Zerdüşt'ün dini Antikçağ'ın başlangıcına aittir. Adillerin ödülü olarak *bahçe*

97 Üçüncü Shaftesbury Kontu Anthony Ashley-Cooper (1671-1713), İngiliz filozof, politikacı, yazar. (ç.n.)

98 Platon'un *Timaios* ve *Kritias* adlı eserlerinde geçen efsanevi batık ada Atlantis. Platon'a göre Atlantis, Atinalı devlet adamı Solon'dan (takriben MÖ 640-560) dokuz bin yıl önce kurulmuştur. (ç.n.)

kelimesine bu derlemede rastlanır; Yahudilerin de benimse-
diği Şeytan ismi verilen kötücül prensibin olduğu görülür.
Dünyanın altı mevsimde veya altı evrede yaratıldığı okunur.
Hapşıran insanlar için bir *Abunavar* ve bir *Ashim vuhu*⁹⁹
okunması emredilir.

Peki ama sonuçta Zend¹⁰⁰ kitabından alınmış yüz kapıyı
veya buyruğu içeren ve kadim Zerdüşt'ün kendi sözlerine de
yer veren bu derlemede ne gibi ahlaki ödevler emredilmiştir?

Ana babayı sevmek, onlara yardım etmek, fakirlere sa-
daka vermek, verilen sözleri tutmak, niyet edilen eylemin
haklı olup olmadığı şüpheli olduğu vakit o eylemden imtina
etmek. (*Kapı 30*)

Bu buyrukta duruyorum; zira hiçbir kanun koyucu
bundan öteye geçememiştir. Ve bu durum benim şu kana-
atimi teyit etmektedir: Zerdüşt ibadette ne kadar çok sa-
yıda gülünç batıl inanç tesis ettiyse, ahlakının saflığı onda
bu ahlaki yozlaştırma eğilimi bulunmadığını bir o kadar
açıkça ortaya koymuş; kendini dogmalarının yanılışına ne
denli kaptırdıysa, erdemi öğretirken hata yapması o denli
imkânsızlaşmıştır.

XL. Brahmanlara dair

Bramların¹⁰¹ veya Brahmanların Çinliler beş *king*'lerine¹⁰²
sahip olmadan çok önce var olmuş olması muhtemeldir. Bu
abartılı olasılığı temellendiren şey, Çin'de eski eserlerin en
gelişmişlerinin Hint menşeli olması ve Hindistan'da Çinlile-
re ait hiçbir eski eserin bulunmamasıdır.

---

99 Doğrusu *Abunavar* ve *Ashem vohu*, Zerdüşt dinindeki en önemli dualar-
dan ikisi. (ç.n.)

100 Zend-Avesta, Zerdüştlüğün kutsal kitabı. (ç.n.)

101 Eski Fransızcada *Brahman* kelimesinin alternatif yazımı. (ç.n.)

102 Çince *Wujing* ("Beş Klasik"), Konfüçyüs öğretisinin beş kutsal kitabı.
(ç.n.)

Bu kadim Bramlar şüphesiz Keldaniler, Persler ve Çin'in batısında yer alan bütün milletler kadar kötü birer metafizikçi, onlar kadar gülünç ilahiyatçılardı. Fakat ahlakta ne büyük bir yüceliğe sahiplerdi! Onlara göre yaşam, sonrasında insanın Tanrı'yla yaşayacağı birkaç senelik bir ölümden ibaretti. Bramlar başkalarına karşı adil olmakla yetinmemiş, kendilerine karşı da katı davranmışlardır. Sessizlik, perhiz, tefekkür, her türlü hazdan vazgeçiş onların temel görevleri idi. Nitekim diğer milletlere mensup bilgiler, adına *bilgelik* denen şeyin ne olduğunu öğrenmek için onların yanına giderdi.

XLI. Konfüçyüs üzerine

Çinlilerin diğer halklar gibi utanacakları hiçbir batıl inançları, hiçbir şarlatanlıkları yoktur. Çin yönetimi dört bin yılı aşkındır ve bugün hâlâ insanları aldatmadan yönetmenin mümkün olduğunu; hakikatin Tanrı'sına yalanla hizmet edilemeyeceğini; batıl inancın sadece gereksiz değil, aynı zamanda dine zararlı olduğunu göstermektedir. Tanrı'ya tapınma (*vahiy haricinde*) başka hiçbir yerde Çin'deki kadar arı ve kutsal olmamıştır. Halkın tarikatlarından bahsetmiyorum. Hükümdarın, bütün mahkemelerin ve ayaktakımı olmayan herkesin dinini kastediyorum. Bunca yüzyıldır Çin'deki dürüst insanların dini nedir? İşte şu: *Tanrı'ya tapın ve adil olun*. Hiçbir imparatorun bundan başka bir dini olmamıştır.

Bizim Konfüçyüs dediğimiz büyük Kong Fuzi¹⁰³ çoğu zaman kadim yasa koyucuların, din kurucularının arasında sayılır. Bu, büyük bir dikkatsizliktir. Kong Fuzi son derece moderndir; çağımızdan sadece altı yüz elli yıl önce yaşamış-

103 Konfüçyüs'ün "Üstat Kong" anlamına gelen orijinal Çince ismi. (ç.n.)

tır. Kong Fuzi hiçbir zaman bir din, herhangi bir tören tesis etmemiş; ne kendisine vahiy geldiğini ne de peygamber olduğunu söylemiş; eski ahlak kanunlarını bir bütün olarak bir araya getirmekle yetinmiştir.

Kong Fuzi insanları hakaretleri bağışlamaya ve sadece yapılan iyilikleri hatırlamaya;

Kendilerine sürekli göz kulak olmaya, dünün hatalarını bugünden düzeltmeye;

Tutkularını bastırmaya ve dostluk kurmaya; gösteriş yapmadan vermeye ve ancak aşırı ihtiyaç durumunda alçalamadan kabul etmeye davet eder.

Kong Fuzi hiçbir zaman kendimize yapılmasını istemediğimiz bir şeyi başkalarına yapmamamız gerektiğini söylemez. Bu, kötülüğü yasaklamaktan başka bir şey değildir. Kong Fuzi bundan daha fazlasını yapar ve iyiliği öğütler: “Sana nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran”.

Kong Fuzi sadece ılımlılık değil, aynı zamanda tevazu öğretir; tüm erdemleri salık verir.

XLII. Yunan filozoflar ve bilhassa Pythagoras üzerine

Bütün Yunan filozoflar fizik ve metafizik konusunda birtakım saçmalıklar dile getirmiştir. Fakat ahlak konusunda hepsi mükemmeldir; hepsi de Zerdüşt’ün, Kong Fuzi’nin ve Brahmanların muadilidir. Pythagoras’ın *Altın Dizeler*’ini okumanız yeterli, doktrininin özü budur. Bunların hangi elden çıktığı mühim değildir.¹⁰⁴ Siz bana içerisinde tek bir erdem unutulmuş mu onu söyleyin.

---

¹⁰⁴ *Altın Dizeler*, Antikçağ’dan kalma yetmiş bir ahlaki tembihten oluşan bir derleme. Geleneksel olarak Pythagoras’a veya müritlerine atfedilse de tam menşei bilinmemektedir. (ç.n.)

XLIII. Zaleucus¹⁰⁵ üzerine

Ey Yunan, İtalyan, İspanyol, Alman, Fransız, vs. vaizler, tüm klişelerinizi bir araya getirin; bütün söylevlerinizi imbikten geçirelim; bakalım Zaleucus kanunlarının girizgâhından daha arı bir öz çıkacak mı?

“Ruhunuza hâkim olun, onu arındırın, bütün suç içeren düşünceleri bertaraf edin. Sapkınların Tanrı’ya iyi hizmet edemeyeceğini unutmayın. O’nun iltifatlara ve hediyelere kanan zayıf fânilere benzemediğini bilin. O’nu sadece erdem hoşnut eder.”

İşte ahlakın ve bütün dinlerin özü budur.

XLIV. Epikuros üzerine

Dinî kurullardaki ukalalar, yapmacık tavrı seminer hocaları, Horatius ile Petronius’un¹⁰⁶ şakalarına aldanıp Epikuros’un buyruklarıyla ve davranışlarıyla şehvet öğrettiğine inanmıştır. Oysa Epikuros bütün hayatı boyunca aklı başında, ılımlı ve adil bir filozof olmuştur. Henüz on iki on üç yaşlarındayken aklı başında davranmaya başlamıştır. Nitekim onu eğiten edebiyat öğretmeni kendisine Hesiodos’un şu dizesini okuduğunda:

*Kaos bütün varlıkların ilki olarak yaratıldı*¹⁰⁷

Epikuros, “Nasıl yani,” demiş, “madem ilk oluşturulmuş o zaman onu kim oluşturmuş?” – “Hiçbir fikrim yok,” de-

105 MÖ 7. yüzyılda yaşamış Yunan filozof, kanun koyucu. “Lokri Kanunnamesi” adıyla bilinen muhtemelen tarihteki ilk Yunanca kanunnameyi yazmıştır. (ç.n.)

106 Horatius (MÖ 65-8), Romalı şair; Petronius (takriben MS 27-66), *Satyricon*’un yazarı olduğu düşünülen Romalı saray mensubu. (ç.n.)

107 Bkz. Hesiodos, *Theogonia* (ç.n.).

miş edebiyat öğretmeni, “bunu sadece filozoflar bilir.” – “O zaman gidip onlardan ders alırım,” diye cevap vermiş çocuk. Ve işte o zamandan yetmiş iki yaşına gelinceye dek felsefe çalışmış. Epikuros’un Laertios Diogenes¹⁰⁸ tarafından bir bütün olarak muhafaza edilmiş vasiyeti huzurlu ve adil bir ruhu gözler önüne serer. Epikuros böyle bir lütfu hak ettiğini düşündüğü kölelerini azat etmiş; vasiyetini yerine getirecek olanlara bu lütfu daha ileride hak edecek kölelere de özgürlüklerini vermelerini tembih etmiştir. Hiç gösteriş yapmamış, hiç kimseyi kayırmamıştır. Bu, ömrü boyunca sadece makul arzulara sahip olmuş bir adamın son arzusudur. Epikuros bütün filozoflar içerisinde tüm müritleriyle dost olan tek filozoftur ve tarikatı da mensuplarının birbirini sevmeyi bildiği, çok sayıda yeni tarikata bölünmeyen tek tarikat olmuştur.

Görünüşe göre, Epikuros’un doktrini ile lehinde ve aleyhinde yazılar incelendikten sonra bütün mesele Malebranche ile Arnauld¹⁰⁹ arasındaki tartışmaya indirgenmiştir. Malebranche hazzın mutlu ettiğini kabul etmiş, Arnauld ise reddetmiştir. Oysa felsefe ve ilahiyatın kendilerine has belirsizliklerini de beraberlerinde getirdiği daha başka pek çok tartışma gibi bu da bir söz dalaşından ibaretti.

XLV. Stoacılara dair

Şayet Epikurosçular insan doğasını hoş bir hale getirdiyse, Stoacılar da onu neredeyse tanrısal kılmıştır. Ruhun Varlıkların Varlığına boyun eğmesi, daha doğrusu bu Varlığa yükselmesi; hazzın, hatta acının, yaşamın ve ölümün hor görülmesi, adalet anlayışındaki katılık. İşte gerçek Stoacıların

---

108 Büyük Yunan filozofların hayatlarını ve fikirlerini anlatan eseriyle tanınan, MS 3. yüzyılda yaşamış Yunan biyograf (ç.n.).

109 Antoine Arnauld (1612-1694), Fransız din adamı, ilahiyatçı, filozof, matematikçi. Fransa’da 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında hazzın doğası ve mutlulukla ilişkisine dair yoğun bir tartışma ortamı mevcuttu. (ç.n.)

karakteri böyleydi. Onlar aleyhine dile getirilebilen yegâne şey, insanların geri kalanının cesaretini kırıyor olmalarıydı.

Onların tarikatından olmayan Sokrates, erdemin herhangi bir tarafa mensup olmadan da en az Stoacılar kadar ileri götürülebileceğini göstermiştir. Atina her ne kadar tövbe etmiş de olsa, bu iman şehidinin ölümü sonsuza dek Atina'nın utancı olacaktır.

Öte yandan, Stoacı Cato¹¹⁰ ise sonsuza dek Roma'nın gururu olarak kalacaktır. Epiktetos¹¹¹ bir köle olarak sefaletiyle daima barışık olduğu için belki Cato'dan da üstündür. "Ben," der Epiktetos, "Tanrı'nın olmamı istediği yerdeyim. Şikâyet etmek O'na karşı günah işlemek olur."

İmparator Antoninus,¹¹² kendisini baştan çıkarabilecek daha fazla şeye karşı koyduğu ve bir imparatorun yozlaşmaması bir fakirin şikâyet etmemesinden çok daha zor olduğu için Epiktetos'tan da üstündür diyebilir miyim? Her ikisinin de *Düşünceler*'ini okuyun.¹¹³ İmparator da köle de size aynı şekilde yüce görünecektir.

İmparator Julianus'tan¹¹⁴ bahsetmeye cesaret edebilir miyim? Dogma konusunda yanılmıştır; fakat ahlak konusunda kesinlikle yanılmamıştır. Kısacası insanları daha iyi hale getirmeye çalışmamış hiçbir Antikçağ filozofu yoktur.

Aramızda bu yüce insanların bütün erdemlerinin parlak günahlardan başka bir şey olmadığını söyleyenler olmuştur.¹¹⁵ Keşke dünya böyle suçlularla dolu olsa!

110 Genç Cato (MÖ 95-46), Geç Cumhuriyet döneminde ahlaki bütünlüğüyle tanınan cumhuriyet yanlısı Romalı senatör. Caesar tarafından yönetilen bir dünyada yaşamak istemediği için intihar etmiştir. (ç.n.)

111 Takriben MS 50-135 tarihleri arasında yaşamış köle, Yunan Stoacı filozof. (ç.n.)

112 Marcus Aurelius Antoninus, MS 161-180 tarihleri arasında hüküm sürmüş Roma imparatoru, Stoacı filozof. (ç.n.)

113 Voltaire Epiktetos'un *Düşünceler ve Sohbetler*, *Kılavuz Kitap* adlı eserleri ile Marcus Aurelius'un *Kendime Düşünceler* adlı eserini kastetmektedir. (ç.n.)

114 Dönme Julianus, MS 361-363 tarihleri arasında hüküm sürmüş son pagan Roma imparatoru, filozof. (ç.n.)

115 MS 354-430 tarihleri arasında yaşamış ilahiyatçı ve filozof Aziz Augustinus'a gönderme. (ç.n.)

XLVI. Felsefe ve erdem

Maymunlar insanlara göre ne ise, filozoflara göre öyle olan Sofistler olmuştur. Lukianos¹¹⁶ onlarla alay etmiştir; küçümşenmişlerdir; üniversitelerdeki dilenci keşişler¹¹⁷ neyse aşağı yukarı onlar da öyle görülmüştür. Fakat bütün filozofların büyük erdem örnekleri sergiledikleri ve Sofistlerin, hatta keşişlerin yazılarında erdeme hürmet ettikleri asla unutulmamalıdır.

XLVII. Aisopos üzerine

Hintlilerin Pilpay'ı¹¹⁸ olsun, Pilpay'ın kadim öncüsü olsun, Perslerin Lokman'ı¹¹⁹ olsun, Arapların Hakimi olsun, Fenikelilerin Hakamı¹²⁰ olsun hiç fark etmez, Aisopos'u bütün bu büyük adamların arasına, hatta en başına koyarım. Aisopos'un fabllarının bütün Doğu milletlerinde popüler olduğunu ve menşeyinin tarihin derinliklerinde kaybolduğunu görüyorum. Saf olduğu kadar derin de olan bu fabllar, belli ki hayvanların bir dili olduğundan şüphe edilmeyen bir çağda yazılan bu kıssalar ne anlatır? Bunlar yarıküremizin neredeyse tamamını eğitmiştir. Bunlar insanları aydınlatmaktan ziyade bezdiren can sıkıcı özdeyişler değildir. Bunlar, fablların büyümesine sahip hakikattir. Daha sonra yapılabilen yegâne şey bunlara kendi çağdaş dillerimizde birtakım süsler eklemek olmuştur. Bu kadim bilgelik ilk yazarında sade ve yalındır. Fransa'da bu fabllara eklenen naif süsler bunların saygın özünü gizleyememiştir.¹²¹ Pek bütün bu fabllar bize ne öğretir? Adil olmamız gerektiğini.

116 Samsatlı Lukianos (MS 125-180), Süryani hatip, hiciv yazarı. (ç.n.)

117 Voltaire, üniversitelerde hızla nüfuz kazanan iki dilenci tarikatı Domini-kenleri ve Fransiskanları kastetmektedir. (ç.n.)

118 Eski Hint fablları derlemesi *Pançatantra*'nın yazarı olduğu düşünülen efsanevi kişi. (ç.n.)

119 Hint fabllarını derlediği düşünülen efsanevi Acem şahsiyet. (ç.n.)

120 *Hakim, Hakam*, muhtemelen Arapça "bilge kişi" anlamında. (ç.n.)

121 La Fontaine'e gönderme. (ç.n.)

XLVIII. Felsefeden doğan barışa dair

Bütün filozoflar farklı dogmalara sahip olduğuna göre, dogma ile erdemin tamamen heterojen bir yapıda olduğu açıktır. Tethys'in deniz tanrıçası olduğuna inansalar da inanmasalar da, devlerin savaşının ve altın çağın, Pandora'nın kutusunun ve Python yılanının ölümünün,¹²² vs. gerçekliğine kani olsalar da olmasalar da, bu doktrinlerin ahlakla hiçbir ortak yanı yoktu. Antikçağ'da teogoninin milletlerin barışını hiçbir zaman bozmamış olması hayranlık uyandırıcıdır.

XLIX. Sorular

Ah! Keşke Antikçağ'ı taklit edebilseydik! Keşke on yedi yüzyıl sonunda edebiyatta yaptığımızı ilahiyat tartışmalarında da yapabilseydik!

Okullarımızın barbarlığına gömüldükten sonra¹²³ Antikçağ'ın sağlıklı tadını yeniden keşfettik. Romalılar hiçbir zaman bir insana, boşluğa veya doluluğa inandığı, arazların öznesiz var olamayacağını öne sürdüğü veya bir yazarın bir cümlesini başka birinin anladığı anlamın zıddı bir anlamda yorumladığı için zulmedilebileceğini akıllarından geçirecek kadar saçma insanlar olmamışlardır.

Her gün Romalıların içtiheadına başvuruyoruz. Kanunlarımız eksik kaldığında (ki bu sık sık başımıza geliyor), *Codex*'e ve *Digesta*'ya¹²⁴ bakıyoruz. O halde üstatlarımızın bilge hoşgörüsünü taklit etmemek niye?

122 Yunan mitolojisinde Apollon tarafından öldürülen dev yılan. (ç.n.)

123 Voltaire Ortaçağ'ı karanlıklar çağı olarak görmekteydi. (ç.n.)

124 6. yüzyılda İmparator I. Justinianos'un emriyle hazırlanan ve *Corpus Juris Civilis* adıyla bilinen elli ciltlik Roma hukuku külliyatı içerisinde yer alan üç ana bölümden ikisine verilen ad. Diğeri *Institutiones*'tir. (ç.n.)

İnsanların realistlerle veya nominalistlerle¹²⁵ aynı fikirde olmasından; Scotus'u veya Thomas'ı, Oecolampadius'u veya Melanchthon'u tutmasından; tanımadıkları Ypresli bir piskoposun veya daha da az tanıdıkları bir İspanyol keşişin safında yer almasından devlete ne?¹²⁶ Bütün bunların bir milletin gerçek menfaatiyle Lycophron'dan¹²⁷ veya Hesiodos'tan alınmış bir pasajın doğru veya yanlış çevrilmesi kadar alakasız olması gerektiği açık değil midir?

L. Başka sorular

İnsanların kimi zaman beyinlerinden hasta olabileceğini biliyorum. Müziğini yeterince iyi bulmadığı için delirerek ölen bir müzisyenimiz vardır.¹²⁸ Bazı insanlar camdan burunları olduğunu düşünmüştür.¹²⁹ Peki ama örneğin daima haklı olduklarını düşünecek kadar hasta insanlar olmuş olsaydı, bu denli tuhaf bir hastalığı tedavi edecek yeteri kadar *helleborus*¹³⁰ bulunur muydu?

Peki ya bu hastalar daima haklı olduklarını iddia ederken kendilerinin haksız olabileceğini düşünen herkesi ölüm

---

125 12.-14. yüzyıllar arasında realist (gerçekçi) ve nominalist (adçı) filozoflar arasında yaşanan ve Ortaçağ felsefesini derinden sarsan tümeller tartışmasına gönderme. (ç.n.)

126 Sırasıyla John Duns veya bilinen adıyla Duns Scotus (takriben 1266-1308), İskoç Katolik rahip, filozof, ilahiyatçı; Thomas Aquinas; Johannes Oecolampadius (1482-1531), Alman Protestan reformcu; Philipp Schwartzertd, bilinen adıyla Philip Melanchthon (1497-1560), Alman reformcu, Protestanlığın ilk sistematik ilahiyatçısı; "Ypresli piskopos", Katolik Kilisesi içerisinde Jansenizm adıyla bilinen reform hareketinin kurucusu Flaman Piskopos Cornelius Jansen (1585-1638); "İspanyol keşiş", 14. yüzyılın en ünlü İspanyol Cizvit ilahiyatçılarından Luis de Molina (1535-1600). (ç.n.)

127 MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyılda yaşamış Yunan şair. (ç.n.)

128 Muhtemelen yaşadığı çağda yakaladığı şöhrete rağmen yaşama sefalet ve büyük hayal kırıklıkları içerisinde, bir akıl hastanesinde veda eden Fransız besteci Jean-Joseph Mouret (1682-1738) kastediliyor. (ç.n.)

129 Descartes, camdan vücutları olduğunu düşünen deliler olduğundan söz eder. (ç.n.)

130 Eskiden deliliği tedavi etmek için kullanılan tıbbi bir bitki. (ç.n.)

cezasıyla tehdit etselerdi; boyun eğmeyenleri ortaya çıkar-sınlar diye casuslar tutsalardı; bir babanın oğlunun, bir an-nenin kızının şahitliğiyle yakılarak öldürülmesi gerektiğine hükmetselerdi, vs.¹³¹ bu insanları bağlayıp onlara kuduz mu-amelesi yapmak gerekmez miydi?

LI. Cahillik

Bana madem insan özgür değil, o zaman bütün bu va-azın anlamı ne diye mi soruyorsunuz? Öncelikle ben size insan özgür değildir demedim; ben insanın özgürlüğünün *istemeyi istemek* gibi hayalî bir güçten değil, harekete ge-çebilme gücünden oluştuğunu söyledim. Kaldı ki doğaya bağımlı olduğum için Ebedî Tanrı'nın beni bu hayalleri ka-leme almak için yarattığını, beş altı okuru bunlardan fay-dalanmak, başka beş altı okuru ise bunları küçümsemek ve yığınla gereksiz yazının arasına terk etmek için yarattığını da söyleyebilirim.

Şayet size hiçbir şey öğretmediğimi söyleyecekseniz, daha en başta kendimi bir cahil olarak tanıtmış olduğumu hatırlatırım.

LII. Başka cahillikler

Ben o kadar cahilim ki, bana anlatıp durdukları eski ol-guları bile bilemiyorum.¹³² Geniş bir alana yayılan ülkeler içerisinde ilk hırsızlığı, ilk eşkıyalığı gerçekleştirdiği söyle-nen o kadim kahramanların; yıldızlara, balıklara, yılanlara, ölümlere veya fantastik varlıklara tapan o ilk bilgelerin hangi

131 Engizisyon uygulamalarına gönderme. (ç.n.)

132 Kronolojiye, özellikle de Kutsal Kitap'taki kronolojiye özel bir ilgi duyan Vol-taire dünyanın sadece altı bin yıl önce yaratılmış olduğundan şüpheliydi. (ç.n.)

çağda yaşadığını araştırırken hep en az yedi sekiz yüz yılla yanılmaktan korkuyorum.

Mesela altı Gahambar'ı, Çinvat köprüsünü, Dardarot'u veya Kharoon'un gölünü ilk kim tahayyül etti?¹³³ İlk Baccus, ilk Herakles, ilk Orpheus hangi çağda yaşadı?¹³⁴

Antikçağ'ın tamamı Thukydides'e ve Ksenofon'a¹³⁵ kadar o kadar karanlık ki, yaşadığım gezegen üzerinde aşağı yukarı otuz yüzyıllık¹³⁶ kısa bir süre öncesinde neler yaşandığına dair neredeyse tek kelime bile bilmiyorum. Üstelik bu son otuz yüzyılda bile ne çok belirsizlik, ne çok şüphe ve ne çok masal var!

LIII. Daha büyük cahillik

Ülkemin diğer vatandaşlarının da benim de vatanımız hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmediğini gördükçe cehaletimin altında daha çok eziliyorum. Annem bana Ren Nehri kıyısında doğduğumu söylemişti;¹³⁷ buna inanmak istiy-

---

133 Sırasıyla Altı Gahambar, Zerdüşt takviminde altı mevsimin kutlandığı altı bayram; Çinvat köprüsü, Zerdüştlükte canlıların dünyasını ölülerin dünyasından ayıran köprü; Dardarot, Eski Mısır inancında cehennem; Kharoon, Yunan mitolojisinde canlıların diyarı ile ölülerin diyarını ayıran Styx Nehri'nin kayıkçısı. (ç.n.)

134 Sırasıyla Bacchus, Yunan mitolojisinde şarap tanrısı Dionysos'un Eski Roma'daki ismi; Yunan mitolojisinde Herakles, Eski Roma'da Hercules, fiziksel gücüyle ünlü yarı tanrı kahraman; Orpheus, Yunan mitolojisinde şair, müzisyen, hatta kimi zaman peygamber olarak görülen kahraman. (ç.n.)

135 Thukydides (takriben MÖ 460-400), Atinalı tarihçi, general. *Peloponnesos Savaşları* adlı eserinde mitolojik öğeleri bertaraf ederek tarafsızlık ilkesini benimsediği, somut kanıtlardan ve sebep-sonuç ilişkisinden yola çıktığı için "bilimsel tarihin babası" olarak anılır; Ksenofon (takriben MÖ 430-354), Atinalı tarihçi, filozof, asker. Tarih yazımında Thukydides'in halefidir. (ç.n.)

136 Voltaire'e göre tarih Eski Yunan'la başlar, bu çağdan önce her şey efsaneye dayalı ve karanlıktır. (ç.n.)

137 Bkz. s. 34, dipnot 67. Voltaire Paris'te doğmuştur. (ç.n.)

rum. Kurlandiya¹³⁸ yerlisi dostum bilge Apedeutos'a¹³⁹ komşuları olan eski Kuzey halklarıyla ve kendi talihsiz küçük ülkesiyle ilgili bilgiye sahip olup olmadığını sordum. Bana bu konuda Baltık Denizi'ndeki balıkların sahip olduğundan daha fazla fikri olmadığını söyledi.

Bana gelince, benim memleketimle ilgili tüm bildiğim bundan aşağı yukarı on sekiz yüzyıl önce Caesar'ın söylemiş oldukları.¹⁴⁰ Bizler birkaç iyi av hayvanı bulmak için insanları birtakım tanrılara kurban etme geleneğine sahip eşkıyalarmışız ve yanımıza bu pek hoş kurban etme törenlerini yerine getirecek yaşlı büyücü kadınlar almadan asla sefere çıkmamışız.

Bir yüzyıl sonra Tacitus bizi hiç görmemiş olsa da hakımızda bir iki şey söylemiştir.¹⁴¹ Tacitus bizi Romalılara kıyasla dünyanın en dürüst insanları olarak görür; zira soyacak kimseyi bulamadığımız zamanlarda günlerimizi ve gecelerimizi kulübelerimizde kötü biramızla sarhoş olarak geçirdiğimizi belirtir.

Bizim altın çağımız olan zamanlardan Şarlman'a kadar arada muazzam bir boşluk mevcuttur. Bu bilinen çağa geldiğimde ise, Goldast'ta¹⁴² Şarlman'ın Aachen'da¹⁴³ yayımlanmış bir fermanını görüyorum. Bu bilge imparator fermanda şöyle diyor:

“Bir gün şehir civarında avlanırken, Neron ve Agrippa'nın erkek kardeşi Granus'un bir zamanlar inşa ettiği kaplıcaları ve sarayı bulduğumu biliyorsunuz.”

138 Kurlandiya ve Semigalya Dükalığı, 1561-1795 tarihleri arasında Letonya ve çevresinde kurulmuş bir devlet. (ç.n.)

139 Eski Yunancadan Fransızcaya geçmiş, “eğitimsiz”, “cahil” anlamına gelen kelime. Voltaire aynı tabiri *Safdi'l*'de de kullanır, bkz. XI. Bölüm. “Bilge Apedeutos” ifadesi “cahil filozof”un eş anlamlısı olarak alınabilir. (ç.n.)

140 Bkz. Caesar, *Galya Savaşı Üzerine*. (ç.n.)

141 Tacitus (MS 56-120), Romalı tarihçi. Voltaire burada Tacitus'un *Germenlerin Kökeni* adlı eserine gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

142 Melchior Goldast (1578-1635), İsviçreli tarihçi, hukukçu. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na ilişkin belgeleri derlemesiyle tanınır. (ç.n.)

143 Almanya'nın batısında yer alan Aachen şehri Karolenj İmparatorluğu'nun siyasi merkeziydi. (ç.n.)

Neron'un erkek kardeşleri olacak o Granus ve Agrippa bana Şarlman'ın da en az benim kadar cahil olduğunu gösteriyor¹⁴⁴ ve bu durum içime su serpiyor.

LIV. Gülünç cahillik

Ülkemin kilisesinin tarihi de tıpkı Neron ve Agrippa'nın erkek kardeşi Granus'unkine benzer, hatta ondan daha da mucizevidir. Bu tarih dirilen küçük oğlan çocuklarıyla, ağla tavşan yakalar gibi boyunbağıyla yakalanan ejderhalarla, bir Yahudi'nin bıçak darbesiyle kanayan kutsanmış ekmeklerle, kesik başlarının peşinden koşan azizlerle doludur. Almanya'nın kilise tarihinin en kesinleşmiş efsanelerinden biri, Aziz Pierre de Luxembourg'un¹⁴⁵ efsanesidir. Pierre de Luxembourg 1388'de ve 1389'da, yani ölümünden sonraki iki yılda iki bin dört yüz mucize, takip eden yıllarda ise üç bin mucize gerçekleştirmiştir. Gerçi bu mucizeler içerisinde sadece kırk iki ölü dirilmiştir.

Avrupa'da başka devletlerin bu kadar mucizevi, bu kadar özgün bir kilise tarihine sahip olup olmadığını araştırdım ve her yerde aynı bilgelige, aynı kesinliğe rastladım.

LV. Cehaletten beteri

Ardından insanların birtakım anlaşılmasız saçmalıklar uğruna birbirlerini lanetlediklerini, birbirlerinden nefret ettiklerini, birbirlerine zulmettiklerini, birbirlerini boğazla-

---

144 Efsaneye göre Aachen'daki Roma kaplıcası Grenus tarafından aşağı yukarı MS 124 yılında inşa edilmiştir. Bu durumda Grenus'un aynı anda hem MÖ 63-12 tarihleri arasında yaşamış Romalı general ve devlet adamı Marcus Vipsanius Agrippa'nın hem de MS 54-68 tarihleri arasında Roma İmparatoru olan Neron'un erkek kardeşi olması imkânsızdır. (ç.n.)

145 1369-1387 tarihleri arasında yaşamış Fransız Katolik rahip. (ç.n.)

dıklarını, astıklarını, tekerleğe¹⁴⁶ mahkûm ettiklerini ve yak-tıklarını gördüm ve dedim ki, şayet bu iğrenç zamanlarda yaşamış bir bilge var ise, kendisi çöllerde yaşamış ve ölmüş olsa gerektir.

LVI. Aklın başlangıcı

Bugün, aklın şafağı olan bu yüzyılda o fanatizm hidrası-nın birkaç başının yeniden canlandığını görüyorum.¹⁴⁷ Görünüşe göre zehirleri daha az ölümcül, ağızları daha az parçalayıcı. Oynak lütuf¹⁴⁸ uğruna insanların kanı pazarlarda satılan umumi endüljanslar¹⁴⁹ için onca sene aktığı gibi ak-madı. Ancak canavar hâlâ hayatta. Hakikati arayacak her kim olursa olsun zulüm görecektir. O halde karanlıklar içeri-sinde tembel tembel oturmalı mı? Yoksa hasedin ve iftiranın kendi meşalelerini yeniden yakmak için kullanacakları bir meşale mi yakmalı? Bana kalırsa, ben zehirlenme korkusuy-la yemek yemekten ne kadar imtina edilmemesi gerekiyorsa, hakikatin de bu canavarlar karşısında o kadar saklanmama-sı gerektiğine inanıyorum.

146 Ortaçağ Avrupa'sında "Catherine tekerleği" veya "tekerlek işkencesi" adıyla bilinen işkence yöntemi (ç.n.).

147 Yunan mitolojisinde bahsi geçen kanı ve nefesi zehirli çok başlı yaratığa gönderme. Voltaire zamanında Engizisyon İspanya ve Portekiz'de hâlâ çok aktıftı. Fransa'da 1762'de Protestan tüccar Jean Calas'nın bir iftira sonucu tekerlek işkencesiyle, 1766'da ise genç Şövalye de La Barre'in dine saygı-sızlık ettiği iddiasıyla kafası kesilerek ve yakılarak öldürülmesi fanatizmin devam ettiğini göstermekteydi. Voltaire 1763'te Jean Calas'ya itibarını iade etmek, dinî fanatizme karşı çıkmak ve dinler arası hoşgörüyü savunmak amacıyla *Hoşgörü Üzerine İnceleme* adlı eserini yayımlamıştır. (ç.n.)

148 Cizvitlerin "yeterli (sınırlı) lütuf" anlayışına gönderme. Buna göre Tanrı herkese yeterli lütuf bahşetmiş olup, insanın erdemli davranarak bu lütfu etkin hale getirmesi ve böylece selamete ulaşması veya ulaşamaması kendi özgür iradesine bağlıdır. (ç.n.)

149 Ortaçağ'da papanın insanlara öldükten sonra cennete gitmeleri için para karşılığı sattığı af belgelerine verilen ad. Protestanlık mezhebinin doğması-nın en büyük nedenlerinden biridir. (ç.n.)

Voltaire (1694-1778): Fransız edebiyatının en önemli yazarlarından olan François-Marie Arouet eserlerinde kullandığı Voltaire mahlasıyla tanınmıştır. Eleştirel zekâsı ve hiciv ustalığıyla sivrilen yazar, neredeyse bütün edebi türlerde eserler vermiş olmasının yanı sıra döneminin siyasi kurumlarına ve popüler düşünce tarzlarına oklarını yönelttiği Felsefe Sözlüğü ile bu alanda da etkili olmuştur. Fransız İhtilali'nin arifesinde Avrupa medeniyetinin gelişim yönünü etkileyen eserleri çağımızda da baskı ve bağınazlık karşısında yurttaşlık hakları ve özgürlük düşüncesinin başyapıtları yer alır. Cahil Filozof Voltaire'in yetmiş iki yaşında yazdığı, emin oldukları ve hâlâ şüphe duyduklarının bir katalogudur. "Ben kimim?" sorusundan başlayarak çıktığı yolculukta Descartes, Spinoza, Leibniz gibi düşünürlerin tezleriyle yüzleşir, kendinin ve başkalarının cehaletinden geçer ve aklın şafağına ulaşır. Bu küçük ama etkili eser Voltaire'in felsefesinin inancıyla birleştigi noktaya ışık tutması açısından da önem taşır.

Berna Günen (1979): Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Galatasaray Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler okurken Robert Schuman Bursu'na hak kazandı ve eğitimine Fransa'da Institut d'Etudes Politiques de Paris'de (Sciences Po) devam etti. Aynı okulda 20. Yüzyıl Avrupa Tarihi üzerine lisans, yüksek lisans ve doktora yaptı. İngilizce ve Fransızcadan çeviriler yapmaktadır.

9 786254 051548

10 TL